

Verzet of meebewegen?

Toch niks te verbergen...

De Glazen Kooi

De sensor als mantelzorger

Big data: Big brother?

VOORwoord

Big data: Big brother?

Big data is geweldig! Of toch... gevaarlijk? Laten we nuchter beginnen: wat is het eigenlijk? Big data is slechts een mechanisme om de wereld te kunnen duiden en zo mogelijk voorspellingen te doen. Dat doen we al eeuwen, het verschil is alleen dat we momenteel beschikken over enorme hoeveelheden data. En dat zorgt voor talloze nieuwe mogelijkheden. En gevaren, uiteraard.

Uitbraak ebola voorspeld

Big data zorgt voor een revolutie op alle domeinen van onze samenleving. We communiceren de hele dag door via social media, luisteren gratis muziek dankzij Spotify, kopen onze spullen bij Bol en leren met behulp van apps. Allemaal data. En straks zijn ook onze koelkasten, tv en thermostaten aangesloten op internet. Nog meer data! We laten zo een spoor aan digitale kruimels achter, waar overheden (veiligheidsdiensten) en bedrijven als Google hun winst mee doen. Dat kan heel positief zijn. Zo wist men in 2014 dankzij al die bergen data de uitbraak van ebola te voorspellen. Ook kan Big data bijdragen aan veiligheid in het verkeer. In Bangalore (India) is het soms zo druk in het OV, dat mensen bezwijken. Met behulp van mobiele telefoonsignalen wordt nu onderzocht hoe grote groepen mensen bewegen. Daarmee probeert men dit in de toekomst te voorkomen.

Data-dictatuur?

Er is ook een zorgwekkende andere kant. Stel dat mensen straks veroordeeld worden niet om wat ze gedaan hebben, maar wat ze volgens de data voorspellingen vermoedelijk gaan doen! Volgens expert Viktor Mayer-Schönberger moeten we niet teveel vertrouwen op data zonder meer, straks belanden we nog in een 'data-dictatuur'. Mensen moeten beslissingen blijven nemen over mensen, ook als er risico's in het spel zijn. Dit levert allerlei dilemma's op: wanneer stuur je een tbs-er op proefverlof? Big data is dus mooi, maar informatie is nog geen kennis, laat staan wijsheid. Ons oordeelsvermogen moet ook - juist ook! - in een informatiesamenleving ontwikkeld worden. Laten we voorkomen dat we overspoeld worden met zoveel informatie dat we waarheid niet meer herkennen.

GEERT JAN SPIJKER, EINDREDACTEUR

INHOUDSOPGAVE

04 - 'Technologie beïnvloedt onze moraal' | INTERVIEW MET PETER-PAUL VERBEEK

08 - Big data, langer gezond? | MICHEL KLEIN

10 - Genoeg te verbergen | BAS DE GROOT

12 - Hoe techniek kruist met ethiek, politiek en religie | STEVEN DORRESTIJN

18 - 'Een goed leven hangt niet af van WIFI' | WILHELM KOLKMAN

22 - Zand in de machine zijn | FRANK MULDER

24 - De sensor als mantelzorger | MARTINE VONK

26 - Eindpunt: de glazen kooi | GERRIT JAN DIJKGRAAF

34 - Radicale protestanten | EIMERT VAN MIDDELKOOP

38 - Aanwijzingen voor een verandering van tijdperk | TEUNIS BRAND

WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VAN DE CHRISTENUNIE

ChristenUnie
Bestuursvereniging

DenkWijzer, studieblad van de ChristenUnie. Jaargang 15, nr. 2, juli 2015.

Oplage: 6000 | ISSN: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer stichting) en de Bestuursvereniging van de ChristenUnie. DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

- Meer informatie over abonnement of donateurschap via: wi.christenunie.nl
- DenkWijzer verschijnt 3 keer per jaar.
- Deadline kopij volgende nummer: 01-10-2015
- Donateurschap WI per 01-01-2015: € 36,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*
- Donateur WI (kwartaalbetaling) € 9,00 mogelijk met aut. incasso.
- *Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie:

Eppo Bruins (hoofdredacteur)
Bort Koelewijn (namens bestuursvereniging)
Bernadette van den Berg (namens bestuursvereniging)
Wouter Langendoen (namens Tweede Kamerfractie)
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:

frivista | Amersfoort

Fotografie:

Folkert Rinkema, ChristenUnie, WI

Druk:

Drukkerij De Bunschoter

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Legaten:

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, 'Mr. G. Groen van Prinsterer stichting' Amersfoort. KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort
Telefoon: 033 - 422 69 60
Email: denkwijzer@christenunie.nl
www.wi.christenunie.nl
www.bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van DenkWijzer of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 1 oktober 2015 (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2015
Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

“Technologie onze

INTERVIEW MET PETER-PAUL VERBEEK

DOOR GEERT JAN SPIJKER Wie had tien jaar geleden gedacht dat mensen nu overal en nergens naar beeldschermpjes zouden zitten staren? Technologische ontwikkelingen gaan snel, en ze beïnvloeden ons meer dan we denken. Kunnen we ons er niet wat meer tegen verzetten? *Moeten* we ons er niet meer tegen verzetten? Volgens ethicus Peter-Paul Verbeek niet. We kunnen beter meebewegen met de ontwikkelingen. Juist dan kunnen we onze verantwoordelijkheid nemen. Meer dan als we alleen maar hard NEE roepen. Maar: meebewegen is niet hetzelfde als meedrijven met de stroom. Een gesprek naar aanleiding van zijn boek *Op de vleugels van Icarus*.

beïnvloedt

moraal

FOTO: WILLEM VAN WALDERVEEN

Iedereen heeft het tegenwoordig over Big data en de mogelijkheden die dat wel niet biedt. Is het een hype of een revolutie?

Dat zie ik toch eerder als een revolutie. Het is echt nieuw dat we beschikken over zulke enorme bestanden met data waarin we razendsnel patronen kunnen ontdekken. En iedereen kan grote hoeveelheden gegevens vinden over iedereen. Die ontwikkeling maken we ook niet meer ongedaan, het is nu de vraag hoe we er mee moeten omgaan. Welke gevolgen heeft Big data en deze nieuwe zichtbaarheid voor onze samenleving? Daarbij is het goed te realiseren dat we altijd al in de publieke ruimte aanwezig en zichtbaar waren. Ook voor de tijd van social media lieten we

sporen achter. Nu echter op een totaal nieuwe manier en dat levert nieuwe vragen op. En nieuwe mogelijkheden: Googelen op je eigen naam werkt als een spiegel, als een bezoek aan een psychotherapeut.

Bent u optimistisch over deze ontwikkeling?

Ik ben optimistisch over het vermogen van de mens om zich nieuwe technologieën eigen te maken. Ik zie het tegelijk als een uitdaging om hier goed mee om te gaan, een enorme uitdaging, dat wel. We staan echt voor nieuwe, fundamentele vraagstukken. En dan heb ik het niet in eerste instantie over de bescherming van privacy – van dat onderwerp word ik eerlijk gezegd weleens moe, niet omdat het onbelangrijk is, maar omdat er veel meer op het spel staat! En daar moeten we het over hebben, ook in de politiek!

Wat staat er precies op het spel dan?

De kwaliteit van de publieke ruimte, niets meer en niets minder. De manier waarop we onszelf interpreteren. Dat is het echte onderwerp: op welke manier is er in de openbare ruimte nog beschutting? Wat is beschermd en wat is openbaar? Welke normen gelden er? Wat betekent Big data bijvoorbeeld voor verzekeraars? Wat mogen zij met die berg gegevens van hun verzekerden doen? En wat betekent een digitale ruimte als Facebook: enerzijds is het een prachtige nieuwe politieke ruimte die daar wordt ontsloten, anderzijds kan het ook beklemmend worden als mensen hun leven lang worden vastgepind op wat ze daar ooit hebben gezegd.

U opent uw boek met het voorbeeld van Google Glass, een draagbaar beeldscherm waarmee we op termijn informatie over van alles en nog wat – waaronder elkaar – direct ter beschikking hebben. Dan denk ik 'Help!', waar gaat dat heen?

Als Google Glass doorbreekt, dan moeten we over alle domeinen in de samenleving opnieuw nadenken. Als je direct allerlei informatie hebt over een persoon die je tegenkomt, dan heeft dat enorme impact op onze omgangsvormen, op onze communicatie. Als jouw gezicht informatie over jou onthult, wat betekent dat dan als we elkaar ontmoeten, voor wederzijds respect? Dergelijke vragen wordt nu al opgeroepen door de opkomst van smartphones: hoe lang kunnen we nog onze

aandacht vasthouden? Al die notificaties die voortdurend op ons af worden gevuurd: weer een appje, weer een berichtje. Ook mijn kinderen houden erg van schermpjes: hoe leren die om langdurig hun concentratie vast te houden? Dit zijn belangrijke maatschappelijke vraagstukken die betrekking hebben op onze kwaliteit van leven: hoe kunnen we betrokken op elkaar blijven, er voor elkaar zijn?

Maar moeten we tegen een uitvinding als Google Glass niet in opstand komen? Hard NEE roepen? Het doet me denken aan The Circle van Dave Eggers, of 1984 van George Orwell. Wordt Big data zo geen Big brother?

We kunnen niet buiten de techniek staan. De manier waarop we denken – ook bijvoorbeeld over privacy – wordt gevormd door technologie. Het gaat niet primair om ja of nee zeggen tegen nieuwe technologieën – al is niet elke technologie even wenselijk – maar meer: hoe kunnen we op deze technologie reageren, er goed mee omgaan? We moeten toch vooral meebewegen met de ontwikkelingen. Anders leveren we voortdurend achterhoedegevechten en sta je als ethicus buitenspel. Laten we niet achter de feiten aanhobbelen, maar eraan gaan lopen. Dat betekent vuile handen maken – zeker – maar je neemt wel verantwoordelijkheid.

Wordt er naar u geluisterd? Staan techneuten en bedrijven open voor verhalen en argumenten van ethici?

Mijn ervaring is dat techneuten zeker open staan voor ethische bezinning, al moet ik wel zeggen: meer naarmate de bedrijven kleiner zijn. Bij grotere bedrijven spelen grotere commerciële belangen. Bij kleinere bedrijven ziet men vaak het belang van verantwoord handelen. Techneuten en technische wetenschappers hebben een ingenieurshouding: gaat het werken?

En beleidsmakers in Den Haag en Brussel?

Daar zie ik dat men techniek als neutraal instrument ziet. Er is een sterk instrumentele houding, zo van: 'We gebruiken dit middel om dat doel te realiseren'. Maar techniek is niet neutraal, het creëert een relatie met de gebruiker. Denk aan social media: die zorgen voor een bepaald type interactie, een heel ander contact dan dat op straat. Het doet iets met de aard van het contact. We worden dus deels bepaald door technologie.

Dat geldt ook voor onze moraal. Denk bijvoorbeeld aan echoscopie: de blik in de baarmoeder die deze technologie biedt, is verre van neutraal, stelt ouders soms voor indringende vragen en dilemma's. Beleidsmakers probeer ik mee te geven dat techniek nooit maar een neutraal middel is.

Antiliberaal

U neemt stevig afstand van verlichtingsdenkers en humanisten, om zo het humane te redden...

Klopt. Ik zie bij verlichtingsdenkers als Jürgen Habermas een radicale tegenstelling tussen mens en technologie. Alsof de mens boven of tegenover de techniek staat! De mens is echter niet een autonoom, maar een relationeel wezen. Hij staat in relatie tot anderen, ook tot technologie. Ik zie een verwevenheid: de mens wordt mede gestuurd door zijn omgeving, is er afhankelijk van. Vergelijk het met zuurstof of de zwaartekracht: ook daarvan is het onzin te zeggen dat we ervan af willen of dat het supermensen van ons gaat maken. Denken in termen van autonomie en zelfbepaling klopt dus fundamenteel niet. We hebben ons wel tot de technologie te verhouden en er kritisch op te reflecteren.

U geeft in uw boek aan dat u werkt aan een normatief kader. Vlot dat een beetje?

[Lachend:] Zo'n kader kun je op twee manieren opvatten: een van goed en fout, met de ethiek als grenswachter, of een die de normatieve dimensie van technologie in allerlei concrete verschijningsvormen wil blootleggen. Ik focus op die tweede. Fundamenteel daarvoor is wel een publiek debat waarin inhoudelijke visies worden gedeeld. Hier komt de politiek om de hoek kijken. Daar gaat het immers om het voortdurend uitwisselen van visies op het goede leven. Althans, daar zou het over moeten gaan... [Met nadruk:] Ik ben dus helemaal niet liberaal.

Dat begon me al op te vallen. Wat is uw grootste bezwaar tegen het liberalisme?

Het liberalisme staat niet open voor een pluraliteit aan visies in de publieke ruimte, er is alleen ruimte voor de eigen visie op het goede leven, de rest moet achter de voordeur blijven. Daardoor wordt één visie – die van individuele autonomie – dominant en wordt het liberalisme in feite totalitair. Er

‘Het lijkt me een prima vorm van betutteling om auto's zich automatisch aan de wet te laten houden en niet harder te laten rijden dan ze mogen.’

zijn echter voortdurend levensbeschouwelijke en morele kwesties. Die moet je niet uit de publieke ruimte halen, dan verschaalt het debat enorm. Denk aan donorregistratie: moeten we dat wel of niet verplichten? Liberalen vallen meteen terug op autonomie en keuzevrijheid, maar waar blijven overwegingen van rechtvaardigheid en solidariteit? Het gaat hier om vraagstukken van leven en dood – wel of geen levensreddende nier – en dus van de kwaliteit van onze samenleving. Onder het mom van politieke correctheid is er veel onsolidariteit. Daar moet het over gaan in de politiek.

De overheid is dus niet neutraal.

Nee, integendeel. Ze maakt voortdurend normatieve keuzes. Mijn kamergenoot op de Universiteit Twente Jan Hoogland zette dat eens prachtig uiteen rond de anti-SOA campagne van de overheid. De overheid bleek het beste voor te hebben met alle burgers - ze wil ze geen geslachtsziektes laten krijgen - maar daarmee is ze natuurlijk verre van neutraal. Ze promoot immers een bepaalde - promiscue - levensstijl. Laten we dat debat over diepe verschillen weer voeren met elkaar, maak de morele keuzes in de publieke ruimte expliciet. Het liberalisme kan dat niet.

U benadrukt het belang van pluraliteit.

Hoever gaat die pluraliteit? Is er een grens?

Er is één ononderhandelbare kernwaarde en dat is dat we elkaar respecteren in meningsverschillen. Als dat respect er niet meer is, houdt het op. We moeten elkaar kunnen aanspreken en kritiseren, vanuit waardering voor ieders menszijn. Het publieke debat over gebruik van technologie is vervolgens cruciaal: wat voor maatschappij willen we? Wat voor idee van burgerschap zit daar achter? Wat verwachten we van de overheid?

De overheid gebruikt ook technologie om ons gedrag te sturen.

Zeker, de overheid stuurt ons gedrag vaak heel subtiel door ons een duwtje in de juiste richting te geven. Nudging heet dat. Zo beïnvloedt technologie onze moraal. Je ziet het veel in het verkeer, bijvoorbeeld door verkeersdrempels en flitspalen, en soms door snelheidsbegrenzers. We zullen moeten meebewegen met die nieuwe technologieën, maar wel op een kritische manier. Meebewegen is niet hetzelfde als meedrijven op de stroom.

Wat vindt u van een nieuwe techniek als Ecall?

Een auto die zelf 112 belt na een ongeluk: een positieve ontwikkeling? Of betuttelend?

Betuttelend vind ik het geloof ik niet; het kan levens redden. Maar ik geloof dan nog meer in automatische snelheidsbeïnvloeding. Het lijkt me een prima vorm van betutteling om auto's zich automatisch aan de wet te laten houden en niet harder te laten rijden dan ze mogen. Soms helpt techniek ons daar waar de geest gewillig is, maar het vlees te zwak.

Hoe ziet u de rol van religie, ook in verhouding tot technologie?

Ze staan niet tegenover elkaar. Zowel technologie als religie gaan erover dat we betekenisvol leren omgaan met het lot. Neem als voorbeeld IVF. Het katholicisme – waar mijn roots liggen – is daar behoorlijk kritisch op: het leven ontvang je, maak je niet. Vrienden van mij hebben laatst echter via IVF een kind gekregen en ze ervoeren het als een groot wonder om juist op die manier een kind te krijgen. Hun ervaring was niet die van een kille ingreep, maar juist van een nieuwe toegang tot het wonder! Een ervaring van transcendentie en van de onmaakbaarheid van het leven.

Heeft u tot slot nog suggesties voor de

ChristenUnie? Hoe kan deze partij het ‘schrale’ publieke debat verrijken?

Door voortdurend deze vragen naar het goede leven te blijven benoemen. Juist die vragen worden door het liberalisme naar de privésfeer verbannen, terwijl ze door technologie bij uitstek in de publieke ruimte terugkeren. De ChristenUnie heeft vanuit haar traditie een enorme sensitiviteit voor dit soort vraagstukken, van leven en dood, van goed en kwaad. Blijf die benutten! Maar dan wel op een manier die aansprekend is voor de hele samenleving, ook voor niet-christenen. Frame je standpunten pas in laatste instantie als christelijk. Dus benut je gevoeligheid voor deze materie, maar gebruik wel de juiste woorden zodat je de ander daadwerkelijk bereikt. ■

Personalia

Prof. dr. Peter-Paul Verbeek is hoogleraar Filosofie van Mens en Techniek aan de Universiteit Twente en president van de Society for Philosophy and Technology. Hij schreef vorig jaar het boek *Op de vleugels van Icarus*.

Big data, langer gezond?

DOOR MICHEL KLEIN “Data for a better life” was de lonkende titel van een lezingenavond in het Amsterdamse Pakhuis De Zwijger over de rol van ‘Big data’ in de gezondheidszorg.

De verwachtingen zijn hoog. Immers, als ‘Big data’ de belofte in zich heeft om onze samenleving vergaand te veranderen, kan dat wellicht ook bijdragen aan onze gezondheid en de manier waarom we ons leven inrichten. Maar in hoeverre is dat terecht? Wat is de stand van de techniek rondom het verzamelen en interpreteren van data in het dagelijks leven, en welke gevolgen kan dat hebben? Wat betekent dit voor de ChristenUnie?

Steeds meer dingen die we in het dagelijks leven doen, laten digitale sporen na. Vaak zonder dat je daar zelf bewust voor kiest. Denk aan het reizen met een OV-chipkaart, het parkeren in parkeergarages, het doen van betalingen, of het simpelweg

op zak hebben van een telefoon. Naast automatisch verzamelde data is er ook steeds meer data die door mensen bewust verzameld wordt. Via social media delen mensen hun lokatie door ‘in te checken’ op bepaalde plekken. Via de RunKeeper-app verzamelen mensen informatie over hardlooprondjes, en met apparaatjes zoals Fitbit trackers, Nike Fuelband en smart watches houden mensen hun activiteiten en hartslag bij. Mensen in de ‘quantified self’ beweging gaan nog een stap verder en proberen zo veel mogelijk aspecten van het dagelijks leven te meten en te registreren. De groeiende beschikbaarheid van goedkope sensoren maakt dit steeds eenvoudiger en nauwkeuriger mogelijk.

Interpretatie van data

Het interpreteren van data kan op twee niveaus: op een persoonlijk niveau en op geaggregeerd niveau. In het eerste geval wordt gekeken of bepaalde factoren voor individuele personen voorspellende waarde hebben. Het bedrijf Propeller Health bijvoorbeeld biedt astma en COPD-patiënten een inhalatieapparaat dat gekoppeld is aan de smartphone en registreert wanneer patiënten hun apparaat gebruiken. De app leert zo op welke momenten en plaatsen patiënten de meeste klachten ervaren. Patiënten en behandelaren kunnen op basis daarvan keuzes maken over de behandeling en de inrichting van hun leven. Een ander voorbeeld ligt op het gebied van mentale gezondheid. In onderzoeksprojecten rondom online therapieën voor depressie krijgen patiënten op meerdere willekeurig gekozen momenten per dag via hun telefoon een verzoek om hun stemming aan te geven op een schaal van 1 tot 10. Dit levert een overzicht op van de veranderingen in de stemming van een persoon door de tijd. Door deze veranderingen te koppelen aan bijvoorbeeld tijdstippen, locaties of afspraken, kan duidelijk worden welke contexten een positief of negatief effect op iemands gemoed hebben. Ook dit kan zowel patiënten als behandelaren helpen. Op geaggregeerd niveau wordt gezocht naar verbanden die voor alle patiënten, of groepen van patiënten geldig zijn. In het voorbeeld van mentale gezondheid kan bijvoorbeeld worden bekeken of er groepen patiënten te identificeren zijn wiens stemming door soortgelijke factoren wordt beïnvloed, wat het effect van het daglicht op stemming

‘Via PatientsLikeMe delen meer dan 325.000 patiënten hun eigen ervaringen en details over de verandering van hun klachten.’

is, hoe groot het effect is van sociale interactie, of naar de invloed van fysieke activiteit. Deze verbanden op geaggregeerd niveau vergroten het inzicht in de werking van een ziekte en kunnen de basis vormen voor nieuwe behandelingen.

Een mooi voorbeeld waarin beide vormen van het zoeken naar verbanden hand in hand gaan biedt het online platform ‘PatientsLikeMe’. Via deze website delen meer dan 325.000 patiënten hun eigen ervaringen en details over de verandering van hun klachten, behandelingen en het gebruik van medicijnen. In de eerste plaats helpt dit hen zelf om beter met hun ziekte om te gaan, maar in tweede instantie vormen deze gegevens een enorme bron voor commercieel en wetenschappelijk onderzoek.

Spannende vragen

Rondom deze ontwikkelingen zijn spannende vragen te stellen. Bijvoorbeeld over het eigenaarschap van de data. Het bedrijf ‘PatientsLikeMe’ heeft een duidelijke positie gekozen: alle data die gedeeld wordt, is “open”. Ze beschermen de privacy van individuele patiënten, maar verkopen geanonimiseerde data om het (farmaceutische) bedrijven mogelijk te maken hun producten te verbeteren. Andere bedrijven zijn een stuk minder helder over hun beleid. In sommige gevallen worden mensen verleid om hun data te delen in ruil voor mooie grafiekjes over hun eigen situatie, maar is het niet duidelijk dat ze daarmee hun data ook voor andere doeleinden ter beschikking stellen. Een andere vraag gaat over de regie in deze ontwikkelingen. Grote technologiebedrijven zoals Apple, Google en Samsung zien enorme kansen op dit gebied en starten ambitieuze projecten. Wat deze grote bedrijven precies willen en hoe ze alle data gaan gebruiken is echter nog een vraag, wellicht ook voor henzelf. Omdat het om nieuwe en onbekende toepassingen gaat is het moeilijk daarop te anticiperen door regels op te stellen. De consequentie is dat deze bedrijven, die een grote invloed hebben op ons dagelijks leven, dit nu relatief autonoom bepalen. Dat is een punt van zorg: dat Google via geheime algoritmen bepaalt

welke informatie voor onze zoekvragen het meest relevant zijn, is voor de meeste mensen acceptabel. Dat Google ook weet en bepaalt wat gezond voor ons is gaat nog een aantal stappen verder.

Sturing van gedrag

Ten slotte is het een vraag of en hoe we willen dat de geïnterpreteerde gegevens en de technologie gebruikt worden om het gedrag van mensen te sturen. Op zich zijn daar goede redenen voor. Een groot deel van de gevallen van hart- en vaatziekten, beroerte, diabetes, en soorten kanker kunnen voorkomen worden door het aanpassen van de leefstijl. Daarnaast kan gedragsbeïnvloeding gebruikt worden om mensen duurzamere keuzes te laten maken, bijvoorbeeld rondom het gebruik van energie of het kiezen van vervoersopties. Technologie biedt daar allerlei mogelijkheden toe. Door de geïdentificeerde persoonlijke verbanden tussen gedragingen en effecten te combineren met mobiele devices en ‘persuasive technology’ kunnen mensen gestuurd worden om bepaalde keuzes te maken. In de marketing en verkoop zijn we hier aan gewend, maar in relatie tot onze gezondheid en verweven in het dagelijks leven is dit nieuw. Het gebruik van data en sensortechnologie in de gezondheidszorg wordt ook wel ‘digital medicine’ genoemd en men verwacht dat dit nog een grote vlucht zal nemen. ■

Meer lezen?

Om meer te lezen over de invloed van sensor- en datatechnologie op de gezondheidszorg, zie Elenko, E., L. Underwood, et al. (2015). "Defining digital medicine." *Nature Biotech* 33(5): 456-461.

www.nature.com/articles/nbt.3222

Samenvatting

- Big data biedt enorme kansen voor het vergroten van inzichten in de determinanten van ziekte en gezondheid.
- Het kan de rol van patiënten versterken.
- Het vereist echter ook maatschappelijke keuzes om privacy en eigenaarschap van data te waarborgen en de regie over de ontwikkelingen niet uit handen te geven aan enkele bedrijven.

Auteur

Dr. Michel Klein is universitair docent in de sectie Kunstmatige Intelligentie van de Vrije Universiteit en Statenlid voor de ChristenUnie-SGP in Noord-Holland.

Genoeg te verbergen

DOOR BAS DE GROOT De kersverse minister van Veiligheid en Justitie, Ard van der Steur, ontving kort na zijn aantreden een open brief van diverse organisaties en gezaghebbende hoogleraren met daarin het verzoek om een aantal wetsvoorstellen in de ijskast te zetten en te beginnen met een fundamentele discussie over privacy. Aanleiding voor de brief is de bezorgdheid van de ondertekenaars over de privacybescherming van burgers in de huidige informatiemaatschappij. Of de minister een fundamenteel debat over privacy aandurft moet blijken, het zou echter goed zijn als de ChristenUnie, een partij die vrijheid en rechtsstatelijkheid hoog in het vaandel heeft staan, er actief aan deelneemt.

Niets te verbergen?

Waarom die ophef over privacy als je toch niets te verbergen hebt? Dit is een veelgehoorde strijdkreet van politici en private partijen als Facebook en Google die privacy willen inperken ten behoeve van veiligheid of functionaliteit. Het is in dit kader interessant om een experiment van hoogleraar Bart Jacobs te noemen. In dit experiment vroeg hij op straat willekeurige mensen naar hun seksleven. Zoals te verwachten, deinsden de meeste mensen terug voor zijn vragen. De mensen die wel antwoord gaven op een dergelijke vraag, hadden ongetwijfeld op andere gebieden wel wat te verbergen. Ieder mens heeft immers de behoefte om op bepaalde momenten zichzelf te kunnen zijn, zonder gestoord te worden van buitenaf. Het privacyrecht ziet op de persoonlijke vrijheid en individuele autonomie van de burger. Dit heeft zowel betrekking op de overheid als op de rechten en vrijheden van anderen. Interessant hierbij is de vergelijking met onze oosterburen. In Duitsland is het recht op privacy 'ingebakken' in de eerste twee artikelen van de *Grundgesetz*, door min of meer een combinatie van het recht op menselijke waardigheid en het recht op persoonlijke vrijheid. Het recht op privacy is niet louter in het belang van het individu, eerbiediging van dit recht is ook essentieel voor een democratische samenleving. Om met professor Serge Gutwirth te spreken: "Privacy geeft uiting aan een fundamentele waarde van onze samenleving en het mensbeeld waarop die geschoeid is."

Profiling en datamining

Naar mijn mening hebben de waarde en het mensbeeld waarnaar Gutwirth verwijst te maken met de manier waarop de overheid haar burgers benadert.

Is de burger onschuldig totdat het tegendeel bewezen is of schuilt er in elke burger een gevaar? Gezien de maatregelen op het gebied van veiligheid, lijkt het er op dat de overheid steeds meer neigt naar die laatste gedachte. Een voorbeeld hiervan is de toename van *profiling* en *datamining*. Hierbij worden bepaalde doelgroepen aan de hand van vooraf gestelde criteria geïdentificeerd. Het gaat daarbij om burgers die gedragingen vertonen die worden geclassificeerd als 'afwijkend'. Kortom, burgers met denkbeelden die afwijken van de grote massa vormen een risicogroep die uit veiligheidsredenen moet worden gemonitord. Het gevolg hiervan kan zijn dat deze groep zich minder vrij voelt om zijn mening te uiten, hetgeen naar mijn mening niet passend is in een democratische samenleving waar pluraliteit en dialoog belangrijke waarden zijn. Privacy geeft ruimte aan verschillende opvattingen over het goede leven en bevrijdt andersdenkenden van de druk om continu hun verschil van inzicht over bepaalde zaken te moeten verantwoorden.

Digitale agenda

Door de razendsnelle ontwikkeling van de technologie en de digitalisering van de samenleving zal de wetgever worden geconfronteerd met nieuwe vraagstukken en de daarbij horende privacyaspecten. Ik stip er drie aan.

1. In de Europese Unie wordt gewerkt aan de totstandkoming van een *nieuwe privacyverordening*, waardoor in alle lidstaten dezelfde rechten en plichten gaan gelden op het gebied van bescherming persoonsgegevens. In het voorliggende voorstel kunnen bedrijven bij privacyschendingen een boete krijgen oplopend tot 100 miljoen euro of vijf procent van de wereldwijde jaaromzet. Het is daarom ook niet

HET BELANG VAN PRIVACY IN EEN DIGITALE SAMENLEVING

verwonderlijk dat er nu in Brussel een gigantische lobby plaatsvindt van buitenlandse regeringen en Europese en Amerikaanse bedrijven. Het zou goed zijn als de ChristenUnie zich op Europees niveau meer dan voorheen inzet voor de bescherming van persoonsgegevens en het principe achter de privacyverordening (het verzamelen of verwerken van persoonsgegevens is alleen toegestaan op basis van een beperkt aantal rechtsgronden) ondersteunt en uitdraagt in nieuw te vormen beleid.

2. Binnenkort wordt de *Wet computercriminaliteit III* in de Tweede Kamer behandeld. In deze wet staan nieuwe bevoegdheden voor politie en justitie, waaronder de omstrede 'hackbevoegdheid'. Hiermee kan de politie heimelijk binnendringen in een geautomatiseerd werk (bijvoorbeeld een PC of een smartphone) van de verdachte, met als doel - onder andere - het vaststellen, overnemen en ontoegankelijk maken van gegevens. De bevoegdheid is omstrede omdat zonder dat de betrokkene er weet van heeft de politie toegang heeft tot veel van zijn gegevens. Voorts is het begrip 'geautomatiseerd werk' heel algemeen geformuleerd, maakt de hackbevoegdheid een forse inbreuk op de privacy van derden en is de duur van de 'politiehack' mijns inziens onevenredig. Het zou goed zijn als de ChristenUnie bij dergelijke voorstellen kritische kanttekeningen plaatst bij de proportionaliteit en subsidiariteit.
3. En dan de opkomst van het 'Internet der dingen'. Dit zijn alledaagse voorwerpen die

verbonden zijn met een netwerk en gegevens kunnen uitwisselen. Bekende voorbeelden daarvan zijn *smartwatches* en 'slimme energiemeters'. In de toekomst zal steeds meer apparatuur in verbinding staan met het internet. Zo zal het bijvoorbeeld niet lang duren totdat een groot deel van de Nederlandse bevolking beschikt over een 'slimme koelkast'. Deze koelkast geeft via een applicatie aan de gebruiker (of direct aan de supermarkt) de inhoud van de koelkast door. Onderzoeksbureau Gartner verwacht dat in 2020 wereldwijd maar liefst 26 miljard apparaten aan het Internet der dingen verbonden zijn. Het is evident dat bij deze ontwikkelingen de vraag naar de veiligheid en privacy gesteld wordt. Aangezien deze vorm van 'communicatie' op dit moment weinig wettelijke bescherming geniet, zal de wetgever zich moeten buigen over nieuwe vormen van privacybescherming.

Dienstbare overheid

De digitalisering van de samenleving brengt ons veel goeds. Meer dan ooit hebben we beschikking over veel informatie, onderhouden we online onze sociale contacten en door de ontwikkeling van de techniek wordt ons leven in zekere zin vergemakkelijkt. Tegelijkertijd zal de burger hierdoor de komende jaren veel meer digitale sporen achterlaten. Gekoppeld aan de reeds bestaande 'sporen' (zoals bijvoorbeeld internetgegevens en een locatie-spoor van onze mobiele telefoon) resulteert dit in een nauwkeurig profiel van elk individu. Dit levert ongekende mogelijkheden op voor opsporingsdiensten en ook het verdienmodel van bedrijven als Google is op gebruikersdata gebaseerd. De ChristenUnie staat voor een dienstbare overheid. Een integere en transparante overheid als bondgenoot van de burger. Dit is een goed uitgangspunt voor komende privacydebatten. Geen overheid die burgers continu controleert, geen overheid die zwicht voor private belangen, maar een overheid die als bondgenoot van burgers opkomt voor hun privacy. Omdat elke burger genoeg te verbergen heeft. ■

Auteur

Mr. Bas de Groot is ICT- en strafrechtjurist. Hij was in 2014 lijsttrekker voor ChristenUnie Amsterdam.

Hoe techniek kruist met ethiek, politiek en religie

BIJ LATOUR EN
DOOYEWEERD

DOOR STEVEN DORRESTIJN **Wat is de invloed van techniek in ons bestaan? Is het mogelijk om technische ontwikkeling bij te sturen op grond van politieke, economische, of ethische waarden? En welke plaats komt aan religie toe? Dit zijn indringende vragen voor onze tijd, en ook complexe. Ik ga op zoek naar antwoorden met behulp van Bruno Latour en Herman Dooyeweerd. Deze twee grote denkers lijken heel verschillend maar blijken verrassende overeenkomsten te hebben.**

Bruno Latour (1947) is een van de bekendste denkers op het gebied van wetenschap, techniek en samenleving van de afgelopen decennia. Hij staat erom bekend dat hij de werkelijkheid en de samenhang tussen techniek en maatschappij alleen nuchter empirisch wilde beschrijven. Des te opvallender is dat Latours recente omvangrijke filosofische hoofdwerk juist draait om waarden (2012a). Ook religie hoort daarbij. Latours onderzoek naar wetenschap en techniek blijkt verrassenderwijze zelfs voortgekomen uit zijn interesse in theologie en bijbeluitleg uit zijn tijd als "militant katholiek student" (2012b). Zijn magnum opus heeft als titel *Een onderzoek naar de manieren van zijn* (*Enquête sur les modes d'existence*). Dat lijkt erg op een centraal thema in de reformatische wijsbegeerte, namelijk de modale aspecten (wetskringen, zijnswijzen) uit de filosofie van Herman Dooyeweerd (1935). Nog opmerkelijker wordt het omdat beide benaderingen hetzelfde aantal zijnswijzen tellen, namelijk vijftien. Vandaar deze vergelijking tussen beide denkers, toegespitst op techniek en cultuur.

Verkeersdrempels

Bruno Latour verwierf faam in de techniekfilosofie met zijn analyses van hoe alledaagse producten ons gedrag bijsturen en hoe techniek in het algemeen met ons bestaan als mensen verweven is. Technische voorwerpen moeten niet worden gezien als neutrale middelen voor onze doelen, maar liever als "mediators" met een sturende rol. Een bekend voorbeeld van Latour is de verkeersdrempel die afdwingt dat we vaart minderen. Een dergelijk product bevat als het ware een "script" dat ons voorschrijft hoe we ons gedragen moeten. In die gevallen waar niet wijzelf maar technologieën ons handelen bepalen, stelde Latour, is de "moraal gedelegeerd" (1997).

Als we de invloed van technische producten erkennen, moeten gekoesterde ideeën over vrije wil, verantwoordelijkheid en ethische grenzen op de schop. Al onze handelingen en ideeën zijn mede bepaald door de spullen om ons heen. Latour wilde af van het onderscheid tussen actief handelende mensen en dingen die passief zijn en door mensen gebruikt kunnen worden. Om de wereld te begrijpen moeten we niet achter een bureau gaan filosoferen, maar gedetailleerd empirisch

onderzoek doen. Dan vinden we geen nette ordeningen, geen keurige scheiding tussen "mensen" en "niet-mensen". We gaan zien dat *altijd alles met alles samenhangt*. Deze benadering werd bekend als "actor-netwerktheorie".

Provocatief

Latour was zich er goed van bewust dat zijn beweringen provocatief klonken. Als niets absolute waarde heeft, betekent dat dan geen relativisme, teloorgang van de moraal? Zelf vond Latour dat als alles met alles samenhangt de wereld weliswaar ingewikkelder wordt, maar ook interessanter. En meer dan dat, de netwerken van afhankelijkheden geven juist stevigheid aan bijvoorbeeld de moraal. Wie zoekt naar de moraal in onze tijd, moet opletten hoeveel moraal in de techniek zit. De stijl van Latour is vaak luchtig, vol kwinkslagen. Dat actor-netwerktheorie de moraal zal redden, was dat een filosofische proefballon, of Latours definitieve theorie? Hoewel invloedrijk en inspirerend voor empirisch onderzoek vonden veel filosofen en ethici Latours wereldbeeld maar "plat", zonder plaats voor waarden. Daar kan nu, door Latours laatste boek, verandering in komen.

Latours magnum opus: waarden

Enquête sur les modes d'existence is Latours magnum opus, omdat hij er meer dan 25 jaar aan werkte, maar ook omdat het boek alle domeinen van het bestaan bestrijkt en omdat het zijn eerdere werk in perspectief plaatst. Latour stelt dat hij nu "op positieve wijze" een beschrijving van het moderne bestaan wil geven, terwijl hij in eerder werk vooral kritiek had geleverd op het overheersende maar onjuiste moderne zelfbegrip. Zonder meer opzienbarend is dat nu blijkt dat de "platte" actor-netwerktheorie enkel als opstapje diende naar een kosmologie die juist helemaal draait om waarden, om "diepte".

De empirische methode had grote voordelen, maar ook een groot nadeel, stelt Latour nu. Er kon niets op positieve wijze mee worden gezegd over "waarden". Het empirische onderzoek riep vaak controverse op, echter niet zozeer over de feiten, maar wel over de betekenis ervan, de waarden die in het geding waren. Het empirisch onderzoek is dus op zichzelf betrekkelijk eenvoudig, maar in zijn eenvoud blijkt het een

heel krachtig middel om botsende kaders van waardentoeëkening aan het licht te laten komen. Botsende waarden zijn een middel om (vooralsnog vijftien) verschillende “manieren van zijn” op het spoor te komen.

Bestendigheid

Het erkennen en begrijpen van de verschillende manieren waarop de broze werkelijkheid bestendigheid krijgt, geeft volgens Latour diepte aan verschil van mening, politieke richting, of religie. Voor hem is dit geen strijd om de ware visie op de ene werkelijkheid. Nee, er zijn meerdere manieren waarop onze werkelijkheid bestendigheid krijgt. Om aan te sluiten bij het eerdere voorbeeld: de verkeersdrempel dwingt tot remmen, maar een verkeersdrempel moet wel gemaakt en onderhouden worden (reproductie). Je kunt ook vinden dat verkeersdrempels niet nodig moeten zijn: er zijn toch wetten van kracht waar mensen zich aan moeten houden (recht)? Een wet dwingt echter niet direct, maar misschien dat een overtreder na een flink aantal boetes tot inkeer komt en psychisch verandert (metamorfose). Volgens Latour is het een uitdaging om beter te leren spreken en denken over de werkelijkheid in veelvoud.

Dooyeweerd's aspectenleer

In ons land is Herman Dooyeweerd (1894-1977) een filosoof die de veelvormigheid van de werkelijkheid heeft gethematiséerd. Als wij mensen de werkelijkheid willen kennen valt die uiteen in verschillende wetskringen, of modale aspecten. Een belangrijk doel was voor hem om een levenswijze vanuit een christelijk grondmotief opnieuw te bevestigen en uit te bouwen in een tijd dat een liberale en seculiere levensvisie ging overheersen. Ook het seculiere liberalisme is een geloof zou Dooyeweerd zeggen, als hij hedendaagse vlotte taal zou gebruiken. Tegenover de moderne opvatting dat religie onredelijk is, bracht Dooyeweerd in dat elk denken een grondmotief, een religieuze diepste laag heeft.

De “aspectenleer” hielp om de christelijke wereldbeschouwing een plaats te geven in de moderne wereld, maar reikte ook verder. Het kader bood Dooyeweerd bijvoorbeeld de mogelijkheid om de eigen aard, de reikwijdte en de beperkingen van het recht, zijn oorspronkelijke vakgebied, te begrijpen. Het voorbeeld van verkeersdrempel, wet en

geweten zou op precies dezelfde wijze met Dooyeweerd's aspectenleer geanalyseerd kunnen worden.

De vijftien manieren van zijn volgens Latour

Reproductie; metamorfose; gewoonte; techniek; fictie; referentie; politiek; recht; religie; gehechtheid; organisatie; moraal; netwerk; prepositie; dubbel-klik.

De vijftien aspecten van Dooyeweerd

Het getalsmatige; ruimtelijke; kinetische; fysieke; biotische; psychische; analytische; historische; talige; sociale; economische; ethische; juridische; ethische; pistische.

Oog voor een veelvormige werkelijkheid

Als we de zijnswijzen van Latour en Dooyeweerd vergelijken, dan lijkt mij het aantal van vijftien op toeval te berusten. Zowel Dooyeweerd als Latour beschouwen trouwens de precieze lijst met aspecten als voorlopig. Wat zeker overeenkomt is dat beide benaderingen tot doel hebben om de veelvormigheid van de werkelijkheid recht te doen tegenover tendensen van reductionisme en essentialisme. Er zijn ook verschillen. Latour benadrukt dat de manieren van zijn niet moeten worden gezien als verschillende aspecten van de ene onderliggende werkelijkheid. Of Dooyeweerd's schema die toets van Latour doorstaat is niet meteen duidelijk. Dooyeweerd is meer gericht op het aanbrengen van een orde in de aspecten, terwijl zo'n indeling erbij Latour nauwelijks is, misschien wel te weinig. Om deze vergelijking verder toe te spitsen op de plaats van techniek en de betekenis van ethiek en religie, moeten we eerst zien of Dooyeweerd's benadering ook iets te zeggen had over techniek.

Christelijke filosofie en techniek

Dooyeweerd zelf heeft niet specifiek over techniek nagedacht. Maar de school van de reformatische wijsbegeerte, waarvan hij met zijn aspectenleer één van de twee grondleggers is, heeft wel een flinke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling in de techniekfilosofie in Nederland. Een kort overzicht.

‘Een agenda maakt afspraken dwingender, maar de agenda op de smartphone maakt afspreken weer iets losser.’

Hendrik van Riessen

Met *Filosofie en techniek* uit 1949 was Hendrik van Riessen een pionier in de techniekfilosofie. Dit proefschrift gaf een gedetailleerd en volledig overzicht van de relevante literatuur over de filosofie van de techniek tot die tijd en vervolgens een originele analyse van technische artefacten. In 1952 volgde het toegankelijke boek *De maatschappij der toekomst* waarin een cultuurkritisch en ethisch perspectief voorop staat. Van Riessen liep voorop met het oproepen tot opmerkzaamheid voor de gevaarlijke kanten van planning en automatisering. Die analyse is deels nog steeds aansprekend. Elementen ervan kunnen nu opnieuw toegepast worden met betrekking tot *ambient intelligence*, *internet of things* of *big data*. Zie ook p.18 e.v. (red.)

Egbert Schuurman

In 1972 verscheen *Techniek en toekomst* van Egbert Schuurman, opnieuw een doorwrocht proefschrift in de techniekfilosofie uit de kringen van de christelijke filosofie. Schuurman werkte vooral de cultuurkritische benadering verder uit. Hij besprak nieuwe ontwikkelingen in de zich toen uitbreidende discipline van de techniekfilosofie (bijvoorbeeld Heidegger). Hoewel *the internet of things* nog geen thema was, liep Schuurman met zijn aandacht voor de computer wel vooruit op ontwikkelingen die nu gaande zijn. Inmiddels gepensioneerd van zijn wetenschappelijke en politieke loopbaan publiceerde Schuurman onlangs nog *Tegendraads denken over techniek* (2014). Zie ook p.18-21.

Denken, ontwerpen, maken

Een derde voorbeeld van techniekfilosofie vanuit de kringen van christelijke filosofie is *Denken, ontwerpen, maken: Basisboek techniekfilosofie* van Verkerk, Hoogland, Van der Stoep en De Vries (2007). Eén van de hoofdstukken in dit uitgebreide overzichtswerk en leerboek bespreekt techniek in relatie tot de aspectenleer. Een interessante analyse is hierbij het onderscheid tussen object-functie en subject-functie. Een robot, bijvoorbeeld, is een fysiek ding, neemt ruimte in, en beweegt. In de aspecten op dit niveau heeft de robot een subject-functie. Maar met betrekking tot biologisch leven heeft de robot geen subject-, maar enkel een “object-functie”. Dit betekent het volgende: een robot is *zelf niet in leven*, maar kan wel een *rol spelen voor ander leven*, bijvoorbeeld voor de beregning van gewassen of voor de genezing of verzorging van mensen. Dit laatste onderscheid kan heel goed gebruikt worden voor verheldering van een thema bij Latour, namelijk zijn stelling dat handelen niet is voorbehouden aan mensen, maar dat ook dingen iets doen.

Agenda en smartphone

Eerder leek het alsof de begrippen script en delegatie voor Latour de kern van techniek uitmaakten. Maar in *Modes d’existence* wordt de kern van “technische zijnswijze” anders aangeduid: technische ingrepen geven een “draai” aan de samenhang in de werkelijkheid. Techniek husselt de werkelijkheid om zodat er nieuwe doorkijkjes en nieuwe mogelijkheden ontstaan, terwijl andere verloren gaan.

De term script blijft Latour gebruiken, maar nu als kern van een andere “zijnswijze”, namelijk de “organisatorische”. Een script hoort nu bij organiseren of plannen, als één van de manieren waarop de werkelijkheid bestendigheid krijgt. Kenmerkend voor een plan is volgens Latour dat je er altijd tegelijkertijd “onder” en “boven” staat. Latour geeft als voorbeeld een afspraak met een vriend op een bepaald tijdstip op het Gare de Lyon. Een afspraak maken we zelf, maar wordt dan een verplichting die we moeten volgen.

Een “technisch script” noemt Latour de kruising tussen de organisatorische en technische manieren van zijn: techniek geeft een draai aan een handlingsplan. Een illustratie die aansluit bij Latours afspraak op het station: de agenda (een technisch hulpmiddel) maakte afspraken preciezer en dwingender, maar de agenda op de smartphone maakt afspreken weer iets losser omdat je gemakkelijker kunt afbellen of verzetten. Een script is dus nu voor Latour niet het eigene van de techniek, maar van het organiseren. Maar techniek kan erbij komen en zal dan een draai aan het organiseren geven. Bovendien is het eigene van een script, ook een technologisch script, dus de dubbelheid van plannen maken en plannen volgen. Dit geeft een uitleg die eerder ontbrak. Vroeger stelde Latour dat techniek ons gedrag voorschrijft en de moraal overneemt. Dat klonk tamelijk deterministisch.

Wat dingen doen (volgens de aspectenleer)

Precies op dit punt kan misschien de aspectenleer van Dooyeweerd en de uitwerking naar techniek door Verkerk e.a. helpen het punt verder te verduidelijken. Volgens het schema van de object-functies en subject-functies in de verschillende aspecten hoeft techniek namelijk niet ofwel object, ofwel subject te zijn, maar kunnen gradaties en schakeringen tot uitdrukking worden gebracht.

Techniek heeft effecten op ons handelen. Maar dat techniek effecten heeft, is niet hetzelfde als zeggen dat techniek handelt, zoals Latour suggereerde. De benadering van Verkerk e.a. biedt hier een elegante uitwerking van Latours eerdere proefballoon (dat er geen verschil is tussen het handelen van mensen en dingen) en zijn recente verheldering (dat wij altijd zowel boven als onder scripts staan). Met de aspectenleer kunnen we de invloeden van techniek te erkennen, op zo'n manier dat het wel nuancerend aanbrengt bij ons begrip van vrij en verantwoordelijk handelen, zonder dat dit helemaal overboord moet.

Robots en mensen

Technologieën hebben een subject-functie als fysiek object en met hun bewegingen. Als zodanig kunnen ze effecten hebben op ons handelen. En ten opzichte van zulke beïnvloeding hebben wijzelf deels alleen maar een object-functie. Robots bepalen het werkritme in een fabriek en ze zorgen bovendien voor een verandering in de werkgelegenheid. We staan dan onder de programma's van de robots. Maar op andere momenten staan we er ook boven. Wij denken na over de inrichting van fabrieken en over plannen om de werkgelegenheid bij te sturen. Zelfs als de maatschappelijke effecten van de robot zo sterk zijn dat wij ze niet zouden kunnen bijsturen, blijft nog steeds overeind dat mensen subject-functies hebben waar robots niet eens van kunnen dromen. Hoewel mensen in films robots verbeelden met gevoelens en bewustzijn, blijven dat menselijke projecties op robots, waar de robots zelf geen weet van kunnen hebben. Dit is niet bedoeld als een dogmatisch standpunt, maar als een observatie van hoe het er voor staat, nu en de komende tijd. Vreemd genoeg liep de observerende methode van Latour onbedoeld uit op een dogmatisch standpunt: mens en ding moesten hetzelfde zijn (omdat ze niet langer gescheiden mochten worden). De aspectenleer van Dooyeweerd en de zijnswijzen van de late Latour bieden betere mogelijkheden om empirische observatie te verbinden met theorie en met waarden op een manier die niet dogmatisch is. En daar is behoefte aan in onze tijd waar de verwevenheid tussen techniek en mens zo in het oog springt.

Hoop op verzoening

Hoewel je als lezer zeker wel "diepte" kon

vermoeden scheen het werk van Latour vroeger "plat". In zijn recentere werk komt die diepte echter expliciet naar boven. Hij ontpopt zich als een vaandeldrager voor een pluralistische werkelijkheidsvisie die draait om waarden. Met Dooyeweerd en de christelijke filosofie deelt Latour duidelijk de aanklacht tegen een verschaalde materialistische of economische werkelijkheidsvisie. Maar in hoeverre komt zijn perspectief op met name ethiek en religie overeen met de christelijke filosofie? Van zowel ethiek als religie meent Latour dat zij eerder inspirerend dan funderend zijn. Voor zover zijn filosofie een bepaalde religieuze inspiratie ademt lijkt dat dus niet op beginselvastheid uit de reformatische traditie. Het gaat niet om een "zeker weten", maar om een "zoeken". De religieuze "manier van zijn" omschrijft Latour met frasen als: de hoop op verzoening, het omgaan met het mysterie, de eindeloos voortgaande uitleg van woorden die we niet zelf hebben geschreven.

Progressief

Dooyeweerd's werk aan een christelijke filosofie heeft meerdere gezichten. Aan de ene kant was het een tweestelling tegen een seculiere werkelijkheidsvisie. Aan de andere kant zocht hij naar een samengaan tussen natuur en natuurwetenschap met mens en religie. Vernieuwend hieraan was dat de ethische en religieuze zijnswijze niet tegenover lagere aspecten stonden, maar daarin geworteld zijn zonder er door te worden opgeslokt. Of nader onderzoek nu zou uitwijzen dat de verschillen groot zijn of klein, Dooyeweerd maakt deel uit van een progressieve lijn in de filosofie die dicht bij de wetenschappen wil staan en die doorloopt naar Latours boek over de *Modes d'existence*. Deze progressieve filosofische lijn neemt bij Latour vorm aan van een nieuwe kijk op politiek, op ethiek en op religie, voorbij een verankering in een zeker weten. Misschien zou Dooyeweerd Latours werk wel kunnen waarderen als een vervolg op zijn werk in een nieuwe tijd, met elementen die passen in een christelijk grondmotief. Misschien ook zou hij oordelen dat er weliswaar enkele overeenkomsten zijn, maar dat het te ver afstaat van het juiste christelijke grondmotief. Het lijkt erop dat Dooyeweerd flink afstand had genomen van een dogmatische houding en erop vertrouwde dat de aspectenleer helpt begrijpen hoe religie en wereld verzoend kunnen zijn. In dat opzicht is er ook een

‘Techniek heeft effecten op ons handelen. Maar dat techniek effecten heeft, is niet hetzelfde als zeggen dat techniek handelt.’

verschil tussen Dooyeweerd en bijvoorbeeld Van Riessen en Schuurman, die beiden de noodzaak van een christelijke visie tegenover de seculiere meer vooropstellen dan de progressiefste kanten van Dooyeweerds aspectenleer. Blijft er inderdaad genoeg over als we dogma's opschorten?

Techniek van alle kanten

Uiteraard zijn er veel vragen te stellen, maar ik wil afsluiten met het grote voordeel van Latours nieuwe benadering (die herinnert aan Dooyeweerd): de erkenning van de effecten van techniek in de empirische werkelijkheid verdringt andere waarden niet; we kunnen leren zien hoe techniek met andere waarden kruist. Dat wil ik toespitsen op techniek en moraal. Latours eerdere onderzoek naar de effecten van techniek liet zien dat een dogmatisch beroep op vrijheid en morele plichten niet houdbaar zijn. Zijn voorlopige antwoord was dat moraal aan techniek is gedelegeerd is. Dat was een proefballon, want inmiddels heeft Latour zelf ook korte metten gemaakt met zijn eigen bewering dat technische scripts de moraal vervangen. Zijn aanpak daarbij is echter om een heel andere betekenis van ethiek naar voren te brengen. Bij zijn eerdere beweringen over techniek en moraal had hij al opgemerkt dat hij moraal niet op wilde vatten als plicht en gehoorzaamheid. Maar wat moraal wel was, daarover schreef hij niet. Nu is moraal de “manier van zijn” waarmee hij zijn boek afsluit. De kern van de moraal is volgens Latour dat we ons altijd kunnen en zullen afvragen of zaken zoals ze zijn, niet beter anders kunnen zijn. Moraal gaat dus niet over bindende kaders, maar de kritische functie, de vraag of we zaken kunnen veranderen, staat voor hem voorop.

Auteur Dr. Steven Dorrestijn is hoofddocent/onderzoeker Ethiek & Technologie bij Saxion.

Samenvatting

- Bruno Latours recente werk over manieren van zijn vertoont overeenkomsten met de aspectenleer van Dooyeweerd.
- Beide benaderingen pleiten voor erkenning van de veelvormigheid van de werkelijkheid.
- De winst van deze benaderingen is dat tegelijkertijd de effecten van techniek erkend kunnen worden zonder dat andere waarden daardoor verdrongen worden.

Veelheid van waarden

De werkelijkheid heeft vele kanten. Techniek heeft vele kanten. Techniek heeft effecten die verschillende “manieren van zijn” doorkruisen. Leek eerder dat de consequentie daarvan was dat techniek de plaats innam van waarden als ethiek en religie, nu beschouwt Latour het als de positieve taak van de filosofie om te helpen uitdrukking te geven aan verschillende waardenkaders, manieren van zijn naast elkaar. Daarom beschouwt Latour zijn gecombineerde empirisch-filosofische benadering als een vorm van “diplomatie”. Door te spreken over zaken die ons aangaan met degenen die het aangaat hoopt Latour een bijdrage te leveren aan de “opbouw van een gezamenlijke wereld” en de totstandkoming van “gedeelde waarden”. Ongeacht hoever de verwantschap tussen beide denkers precies mag zijn, in het ruimte geven aan een veelheid van waarden is er behoorlijke aansluiting tussen het late werk van Latour en Dooyeweerds aspectenleer. ■

Literatuur

- Dooyeweerd, H. (1935-1937). *De wijsbegeerte der wetsidee* (3 delen). Amsterdam: H.J. Paris.
- Latour, B. (1997). *De Berlijnse sleutel: En andere lessen van een liefhebber van wetenschap en techniek*. Amsterdam: Van Genneep.
- Latour, B. (2012a). *Enquête sur les modes d'existence: une anthropologie des modernes*. La Découverte. (Latour, B. (2013). *An inquiry into modes of existence*. Harvard University Press.).
- Latour, B. (2012b). *Biographie d'une enquête. À propos d'un livre sur les modes d'existence*. *Archives de philosophie*, 75(4), 549-566. (Latour, B. (2013). *Biography of an inquiry: On a book about modes of existence*. *Social Studies of Science*, 43(2), pp. 287-301.).
- Riessen, H. van (1949). *Filosofie en techniek*. Kampen: Kok.
- Riessen, H. van (1953). *De maatschappij der toekomst*. 2e druk. Franeker: Wever.
- Schuurman E. (1972). *Techniek en toekomst: Confrontatie met wijsgerige beschouwingen*. Assen: Van Gorcum.
- Schuurman E. (2014). *Tegendraads nadenken over techniek*. Delft: Eburon.
- Verkerk, M.J., J. Hoogland, J. van der Stoep, M.J. de Vries (2007). *Denken, ontwerpen, maken. Basisboek Techniekfilosofie*. Amsterdam: Boom.

‘Een goed leven hangt niet af van

DOOR WILHELM KOLKMAN In dit artikel geef ik een kort overzicht van *Tegendraads nadenken over techniek* van voormalig hoogleraar en ChristenUnie-senator Egbert Schuurman, reflecteer hierop op basis van mijn eigen ervaring als praktiserend ingenieur en presenteer enige handreikingen voor een meer dienstbare techniek.

Schuurmans tegendraadse visie

Het boek is een bundeling van zes cultuurfilosofische lezingen van Schuurman uit de periode 1996-2014, en geeft een goed overzicht van zijn visie op techniek en cultuurfilosofie, inclusief een mooie kijk op de geschiedenis van de techniekfilosofie. Schuurman zegt als volgt tegendraads te zijn:

- dat kritischer, dan veelal gebruikelijk, naar de techniek gekeken dient te worden, omdat techniek sinds de Verlichting niet langer dienstbaar aan het leven is, maar ook de cultuur en menselijk gedrag zelf vorm begint te geven.
- in het benadrukken van het onderscheid tussen techniek, dat wil zeggen de zichtbare werkelijkheid (bijvoorbeeld medische of management-techniek) en technologie, dat wil zeggen de wetenschap (dus abstracte kennis) van die verschillende technieken.
- dat de moderne techniek medeoorzaak is van de huidige financieel-economische wereldcrisis.

De notie dat techniek met een hamer te vergelijken is, die je zowel positief (voor een spijker), als negatief (als wapen) kunt gebruiken, al naar gelang de gebruiker zelf kiest, gaat helaas voor de moderne techniek niet meer op. Techniek is ambivalent en bepaalt zelf meer en meer het wereldbeeld van de cultuur en dus ook hoe de mens, als techniekgebruiker, zich gaat gedragen.

Door een onjuiste waardering en inschatting van huidige en toekomstige technieken, heeft de mens de illusie gekregen dat met techniek alles beheersbaar en maakbaar is. Volgens Schuurman is dat technisch-beheers-denken ook van grote, vaak verborgen, invloed in niet-technische disciplines, bijvoorbeeld bij de neuroloog Swaab en de theoloog Kuitert. Die technische heilsverwachting wordt echter vervolgens gelogenstraft door problemen, dreigingen en soms zelfs rampen. Maar in plaats van daarom die techniekvisie te herwaarderden of de

reden voor dit falen in niet-technische oorzaken te zoeken, of te stoppen, wordt vaak juist nog meer techniek ingezet als de enig mogelijke methode om dit falen te corrigeren. Om techniek weer in dienst van het leven, van vrijheid en gerechtigheid te zetten, pleit Schuurman voor een verantwoordelijkheidsethiek voor de techniek.

Reflecties uit de praktijk

Als Delfts ingenieur, mede gevormd door Schuurmans colleges, ben ik het grotendeels met zijn analyse eens. Maar het is nog wel een uitdaging een dergelijke verantwoordelijkheidsethiek vorm te geven. Verder zou ik - reflecterend op 25 jaar werkervaring in de techniek - een aantal nuanceringen willen toevoegen en verwachtingen willen temperen.

Techniek kan zeker problemen oplossen, maar dat techniek alle toekomstige problemen kan oplossen, is mijns inziens op dit moment niet meer dan een interessante hypothese. Verder kan men natuurlijk een technisch model (bijvoorbeeld computer) gebruiken voor bepaalde mens-analyse, maar om dan vervolgens alleen in dat model te geloven lijkt mij een versimpeling van de werkelijkheid. Zoals aardwetenschappers door schade en schande geleerd hebben: geen enkel model is goed genoeg (om accuraat het heden te beschrijven of de toekomst te voorspellen), maar modellen kunnen wel nuttig zijn (om de impact van onzekerheden beter te begrijpen). Met Schuurman zijn meerdere cultuurfilosofen (Verbeek, Sloterdijk) terecht bezorgd over de ethische uitdagingen en mogelijke negatieve aspecten van moderne techniek, maar over oplossingen wordt vaak verschillend gedacht.

Drie uitdagingen

Mijn eigen indruk is dat de meeste praktiserende ingenieurs toch tamelijk bescheiden te werk gaan,

TEGENDRAADS NADENKEN OVER TECHNIEK

ondanks de vaak voorkomende 'Bob-de-Bouwer' mentaliteit (can we fix it, yes we can!), en ondanks dat onder hen techniekfilosofie helaas relatief onbekend is. De dagelijkse werkpraktijk leert immers juist dat techniekontwikkeling en toepassing een complex proces is met vele spelers en uitdagingen, waarbij succes niet bij voorbaat vaststaat. Om dat te illustreren, stel ik voor de volgende technische uitdagingen te onderscheiden:

- *Onderzoek en ontwikkeling.* Uiteindelijk een product (bijvoorbeeld een computerchip) produceren, kan alleen als het hele innovatietraject een succes is: van een idee krijgen, een prototype bouwen, via opschalen voor productie, tot een nieuwe chipfabriek ontwerpen en bouwen.
- *Implementatie.* Nieuwe producten kun je niet succesvol implementeren zonder dat aan economische, commerciële, organisatorische en politieke randvoorwaarden voor succes voldaan is (een smartphone met die nieuwe chip kan niet zonder WIFI, internetproviders, etc.). En het kan zeker niet zonder draagvlak in de samenleving, bij klanten of gebruikers, zoals bijvoorbeeld de neergang van Nokia en BlackBerry laten zien.
- *Impact van techniek op cultuur en samenleving.* Die impact is het samenspel van veel meer partijen dan alleen die chipuitvinder of smartphoneproducent, is afhankelijk van cultuur, verandert met de tijd en door andere innovaties. Zie de impact van social media via die nieuwe smartphone op menselijke relaties. Omdat het dus moeilijk is van te voren de pro's & con's van toekomstige toepassingen te voorspellen en te evalueren, is het ook bijna onmogelijk voor de ingenieur (die de nieuwe chip of nieuwe smartphone bedacht) zich hiervoor te verantwoorden.

Technische heilsverwachting

Evaluaties van technische megaprojecten (Merrow 2011) laten zien dat veel projecten niet falen vanwege puur technische redenen, maar juist omdat de niet-technische risico's onderschat zijn en onvoldoende aandacht kregen: slecht projectmanagement, slecht teamwerk, te veel korte-termijn focus, onvoldoende aandacht voor stakeholders en milieu, etc.

Verder zou ik technici, politici en managers aanraden 'Pareto's principe' ter harte nemen: 80% van een probleem kun je vaak met 20% van de moeite en kosten oplossen. De resterende complexe 20% kun je vaak beter overlaten aan de professionals in de organisatie, ondersteund door een organisatievorm met menselijke maat, fit-for-purpose IT, een goede bedrijfscultuur en duidelijke verantwoordelijkheidskaders. Proberen die laatste 20% toch te 'micro-managen' via allerlei processen en technieken, leidt typisch tot organisaties met management waterhoofden, kosten overschrijdingen, falende IT projecten, gedemotiveerde professionals en uiteindelijk een slechtere uitvoering van de kerntaak. Voorbeelden: PGB, ontevreden professionals in zorg en onderwijs, etc.

Wetgeving voldoet niet

Die technische heilsverwachtingscultuur, in combinatie met veeleisende burgers/klanten en korte-termijn-focus maakt het ook aantrekkelijk voor niet-technici, zoals politici en managers, om in 'harde' techniek als oplossing te geloven. Ook omdat men die oplossing dan zelf niet via allerlei potentieel lastige 'softe' politieke-maatschappelijke of ethische discussies hoeft te bereiken. Nu is er altijd spanning en dus de noodzaak voor compromis

tussen de ingenieur/wetenschapper (waarom kan het niet zoals het moet) en de politicus/manager (dan moet het maar zoals het kan). Maar vaak lijkt men zich onvoldoende te realiseren dat elke techniek of management-theorie zijn eigen 'toepasbaarheidsgebied' met technische en niet-technische randvoorwaarden heeft, waarbinnen die tot de gewenste resultaten kan leiden. Er zijn dus grenzen voor compromissen.

Twee voorbeelden:

- 1) De WI-Eurostudie (van Graafland c.s.) en de huidige situatie laten zien dat je geen politieke unie kunt afdwingen met een economische unie, als de juiste economische randvoorwaarden niet aanwezig zijn. Daar hebben verschillende economen toentertijd al voor gewaarschuwd. De Euro implementeren zonder voldoende draagvlak in de samenleving, de juiste en tijdige politiek en culturele hervormingen, adequate instanties en beleidsmiddelen kan zo een politiek, sociaal en economisch fiasco worden, wat potentieel zelfs de EU kan schaden.
- 2) Ook IT-technologie kan helpen onze veiligheid te waarborgen. Maar al die data worden pas echt waardevol na analyse en interpretatie, wat veel meer creatief mensenwerk is. En hoe houden we de balans tussen mogelijke veiligheidswinst en verlies van burgerrechten goed? Zien we inmiddels ook niet dat een duurzame veilige samenleving niet kan zonder een sterke 'civil society', met vertrouwen in elkaar en in de rechtstaat?

Met Schuurman, Ellul (een van Schuurmans inspiratoren) en anderen moeten we breder naar techniek kijken, niet alleen als 'harde' technische techniek, maar vooral als het geheel van technologische, politieke, wetenschappelijke en economische krachten die onze wereld steeds verder beheersen, mechaniseren en rationaliseren. *Een systeem dat uiteindelijk bijna niet meer bij te sturen valt, zeker indien er een gebrek aan gedeelde ethiek is.* Kockelkoren, vertrekkend AFM-bestuurder, bevestigt dit: 'Onze samenleving kan niet functioneren als je alle ethiek verschuift naar wetgeving'; uiteindelijk

eindig je dan in een onwerkbaar en schijnveilige wet-en-regelbrei (2015).

Naar een meer dienstbare techniek

Ellul (2015) presenteert een aantal van zijn christelijk geïnspireerde ideeën en uitdagingen voor een dienstbare techniek, zie ook Frank Mulders bijdrage in deze *DenkWijzer*:

- Historisch en theologisch kan geen enkel doel het middel of de techniek heiligen.
- Christenen moeten dragers zijn van hoop in een gebroken wereld: een bevestiging van Gods liefde, dat zelfs als de toekomst uitzichtloos lijkt, als we overheerst lijken door machten of techniek, een andere goede toekomst toch mogelijk is.
- Christenen zijn ook dragers van vrijheid: Christus heeft ons immers vrijgemaakt. We moeten dus ook mensen in staat te stellen eigen beslissingen te laten maken, naar eigen geweten laten handelen, en eigen middelen daartoe laten kiezen (vgl. Arie Slob's terechte pleidooi voor waardering van de professional).
- Een grote uitdaging is deze inspiratie over te dragen op onze kinderen. We moeten ze leren in deze huidige technische wereld te leven, en tegelijkertijd een kritische kijk op die wereld te ontwikkelen. Dus ouders en kinderen, ga voor dat weekje vakantie op een eenvoudige camping: en ontdek samen dat er inderdaad nog leven mogelijk is in een tentje met kampvuur, zonder WIFI en smartphone!

Enkele praktische suggesties

Mindset. Wij moeten ons realiseren dat om invloed te goede te hebben, we met andere mensen en disciplines moeten kunnen samenwerken en communiceren. De tijden van ivoren toren-gedrag zijn over, we leven niet meer in een wereld 'waarin de contactgestoorde ingenieur een technologie bedenkt, de bedrijfskundige die naar de markt brengt, de geschiedkundige daarover dan een aantal oude koeien uit de sloot trekt, en de filosoof aan de zijlijn over het hele gebeuren een aantal 'Grote vragen' stelt' (Herzberger, NRC). Dus zoals ook zij bepleit, volg Schuurmans voorbeeld: filosofen ga naar Delft en ingenieurs naar de VU!

Communicatie. Goed samenwerken kan niet zonder goede communicatie, en dat vereist voldoende begrip van elkaars vakgebied en een gemeenschappelijke taal. Mede door een technische en

‘Wij moeten ons realiseren dat om invloed ten goede te hebben, we met andere mensen en disciplines moeten kunnen samenwerken en communiceren.’

een filosofische achtergrond kon Schuurman een goede en geloofwaardige techniekfilosoof worden. Leer dus hoe je je vakkennis het beste kunt communiceren met anderen: laat je inspireren door DWDD universiteit, public-domain-colleges op internet, de boeken van Ionica Smeets, Diederik Jekel, etc. Wees terughoudend met het gebruik van vakjargon buiten de eigen discipline, zonder daarbij in overver-simplificeerde Jip-en-Janneke taal te vervallen. *Integratie*. Werk samen in multidisciplinaire teams met professioneel vakinhoudelijke spelers en leiders. Ga met alle stakeholders in gesprek, om relevante technische en niet-technische aspecten zo vroeg mogelijk duidelijk te krijgen, vervolgens correct te wegen en uiteindelijk een passende multidisciplinaire en multidimensionale oplossing voor te stellen. Zoals Martine Vonk in haar lectorale rede ook bepleit: zorg naast een goede vakinhoudelijke opleiding er ook voor dat deze mindset, communicatie en integratie vaardigheden op universiteiten en verdere beroepsopleidingen aangeleerd worden.

Als de juiste mindset aanwezig is, kan de hierboven voorgestelde integratie werken voor Research&Development (technische uitdaging 1) en implementatie (technische uitdaging 2). Echter, de methode is in zekere zin zelf ook weer een beheerstechniek en het is dus de vraag of en hoe ze toepasbaar is voor uitdaging 3 (techniek-maatschappij-interactie). Zonder een juiste inspiratie, zoals Ellul voorstelt, lijkt mij dat bijna onmogelijk. En toekomstig gedrag is moeilijk te voorspellen, dus met analogie aan de gedragseconomie: is het wellicht tijd voor een nieuwe discipline van gedragstechnologie?

Met hart en ziel

Uiteindelijk kan duurzame gedragsverandering niet zonder het veranderen van ‘hearts-and-minds’ en de ethiek van de samenleving. En daar hebben wij als kerken en christelijke partijen een unieke inspiratiebron voor. Zoals De Graaf (2014) betoogt, is de uitdaging voor christelijke wetenschappers, technici, politici, en burgers om niet alleen te geloven in techniek, om de samenleving te willen beheersen en alle mogelijke risico’s uit te bannen. Immers, alleen door ook te getuigen van onze inspiratie, te streven naar betere relaties met God, schepping en naaste, en verantwoording van onze daden af te leggen, vullen we de onvermijdelijke

zwaktes van deze techniek aan en houden we onze gebroken samenleving leefbaar. ■

**Dit is een beschouwing naar aanleiding van:
Egbert Schuurman, Tegendraads nadenken
over Techniek, Eburon, 2014**

Auteur Ir. Wilhelm Kolkman MBA is werkzaam als technical professional en leidinggevende in de internationale olie- en gasindustrie. Daarnaast is hij lid van het curatorium van het WI. Dit artikel is geschreven op persoonlijke titel. Met dank aan Remco van Mulligen en Martine Vonk voor constructief en inspirerend commentaar.

Samenvatting

- Een overoptimistisch geloof in een technische beheerscultuur leidt vaak juist tot onbeheersbare en schadelijke situaties, zeker indien er een gebrek aan gedeelde ethiek is.
- De combinatie van een juiste mindset, communicatie en integratie kan gedeeltelijk bijdragen aan een meer dienstbare techniek.
- We moeten accepteren dat we in een gebroken wereld leven, wat we nooit met techniek alleen kunnen oplossen, maar die we wel leefbaar kunnen houden door te getuigen van een christelijke inspiratie en levensstijl.

Literatuur

- B. de Graaf, *Waar zijn wij bang voor? Een religieus-theologische benadering van veiligheid, openingsrede academisch jaar PThU 2014 – 2015* (29 augustus 2014).
- J.J. Graafland, *De Euro Gewogen*, CU WI 2012.
- R. Hertzberger, ‘Filosoof, ga naar Delft’, in: NRC (20 december 2014).
- D. Jekel, *Beta voor Alpha’s*, Atlas Contact, 2014.
- T. Kockelkoren, ‘Wie ethiek geen rol wil geven, moet veel regels accepteren’ (<http://fd.nl/economie-politiek/1105757/theodor-kockelkoren-wie-ethiek-geen-rol-wil-geven-moet-veel-regels-accepteren>).
- E.W. Merrow, *Industrial Megaprojects: Concepts, Strategies and Practices for Success*, Wiley, 2011.
- I. Smeets, *Het Exacte Verhaal, Wetenschapscommunicatie voor bèta’s*.
- W. Vanderburg, *Perspectives on our Age: Jacques Ellul speaks on his Life and Work* (www.ellul.nl, bulletin no.2), 2004.
- M. Vonk, *Waarden wegen, technologie en het goede leven* (Lectorale Rede Saxion Hogeschool), 2014.

Zand in de machine zijn

DOOR FRANK MULDER **Het doel heiligt de middelen, zeggen veel mensen. Daarmee bedoelen ze dat je wat middelen betreft wel een oogje mag dichtknijpen als het maar voor een goed doel is. Volgens mij behoort het tot de kern van het evangelie dat dit onjuist is. In Gods koninkrijk heiligt het doel niet de middelen. Het is eerder andersom: de middelen, de weg die we kiezen, staat centraal. God zelf draagt zorg voor het doel.**

In de moderne tijd zijn middel en doel volledig van elkaar losgemaakt. Meer en meer zaken worden louter gezien als instrumenten, als middelen. Die moeten we verzamelen en vergroten om vervolgens onze doelen te bereiken. Bij elkaar levert dit een samenleving op die bulkt van de middelen, maar geen doelen meer heeft om voor te gaan. Denk aan geld en economische groei. Niemand zal zeggen dat groei een doel op zich is. Nee, het is een middel tot welvaart, uiteraard. We moeten groeien omdat we dan... banen kunnen creëren, het milieu kunnen beschermen, de vrede kunnen bewaren. Groei is maar een middel, zegt iedereen. Maar wel een noodzakelijk middel. En precies daardoor wordt het de allesbepalende factor in de hele politiek. Het wordt heilig.

Ellul en het systeem

Een man die dit fenomeen doorzag, was Jacques Ellul, een Franse socioloog en theoloog die leefde van 1912 tot 1994. De wereld wordt niet voortge-

stuwd door ideeën, of door geld, zei hij, maar door iets anders: techniek. Daarmee bedoelt hij niet een bepaalde technologie, maar het hele maatschappelijke ordeningssysteem van wetenschap, politiek en economie dat voortdurend op zoek is naar het éne meest efficiënte middel, op ieder gebied. De maatschappij wordt steeds meer geleid door één principe: het "vermeerderen van de middelen". Dit leidt tot een systeem dat steeds moeilijker bij te sturen is. Het is autonoom geworden. In de politiek is dit heel duidelijk. Bijna niemand roept om minder beleid, minder controle of minder groei. Als er een probleem is, wordt dit altijd aangepakt met méér organisatie, méér effect, méér groei, méér computersystemen. Een aanranding op een crèche? Voortaan moeten alle medewerkers van alle crèches een verklaring meenemen, ze mogen niet meer alleen op de groep staan en alles wordt gecontroleerd. Dit is deel van wat Ellul noemt het "technische systeem".

Mopperkont?

Veel mensen hebben Ellul *geframed* vanuit het perspectief van de techniekfilosofie. Waarbij hij dan de mopperkont is die terug naar vroeger wil. Maar het gaat er voor Ellul niet om dat hij machines niet leuk of niet ethisch vindt. Hij constateert wel dat de machine het ideaal van het technisch-economische systeem is. Dit systeem wil de wereld veranderen in een machine. Een "geluksmachine", noem ik dat, in de titel van mijn eigen, nieuwe boek hierover.

De geluksmachine vraagt niet wat zinvol is, of goed, maar alleen wat efficiënt en nuttig is. Maar nuttig voor wat... gek genoeg verdwijnt dat uit

beeld naarmate de wereld nuttiger in elkaar zit. De enige agenda van de geluksmachine is het vermeerderen van de middelen. Het wil één ding: voortschrijden. Het wil de sterren kennen en de bospaadjes door de Amazone. Dat alle mensen in kaart worden gebracht en dat terroristen niet meer anoniem in de tram kunnen stappen.

Middelen aan het roer

Volgens Ellul is dit een systeem dat uiteindelijk onze cultuur, onze natuur, maar ook onze vrijheid ondermijnt. Techniek (lees: de macht van de mens) ter discussie stellen wordt namelijk gezien als heiligschennis. Als radicaal gelovige christen geloofde Ellul echter dat we geroepen zijn om te getuigen van die vrijheid, die gefundeerd is in de openbaring van God, een macht die buiten al onze machten en systemen staat. Ellul deed dat zelf door erover te schrijven, vijftig boeken vol, maar ook door zijn verzetswerk in de oorlog, zijn voortrekkersrol in de milieubeweging, zijn werk onder criminele jongeren, enzovoorts.

Ellul gelooft niet dat het probleem vanuit de politiek opgelost kan worden. Politici kunnen het technische systeem helemaal niet bijsturen. Iedereen wil de wereld verbeteren door meer organisatie, meer techniek, meer groei, meer militair ingrijpen, of meer communicatiemiddelen. Maar het verraderlijke is dat niet wij, maar de middelen zelf aan het roer staan van dit systeem, dat zo complex is dat het feitelijk alleen door een technocratie kan worden bestuurd.

Zand in de machine

Zelf kiest Ellul daarom voor een anarchistische positie. Niet in de zin van anti-autoritair, maar in de zin van afzien van macht. We kunnen het systeem niet verbeteren, zegt hij, en ook niet afbreken. Het is onze evangelische roeping, zegt hij, om mensen vrijheid te geven, waar we maar kunnen, en daarmee "zand in de machine" te zijn.

Toch denk ik dat Ellul ook inspirerend is voor mensen die wél een roeping hebben voor de politiek. Met Ellul zouden we bijvoorbeeld kunnen zoeken naar een soort ethiek van de middelen. In plaats van maatregelen goed te keuren omdat het doel zo heilig is, zouden we als criterium kunnen afspreken dat middelen in zichzelf goed moeten zijn. Vrijhandel stimuleren, straaljagers kopen,

controlesystemen optuigen, bij alles zouden we eerst de vraag moeten stellen: wat zijn concreet de gevolgen, wat hebben we er werkelijk aan, is dit middel werkelijk goed in zichzelf? Of doen we het alleen maar omdat het onze middelen en dus onze macht vermeerderd?

Iconoclasme

Ellul is niet tegen techniek of organisatie. Wel gelooft hij dat christenen het kritisch zouden moeten ontvangen. "Iconoclastisch", noemt hij dat ergens. "Iconoclasme betekent het stukmaken van religieuze beelden, dus het vernietigen van de vergodelijkte beelden van techniek. Als we techniek zien als niet meer dan dingen die nuttig kunnen zijn (en of dat inderdaad zo is, moeten we nagaan), en als we ophouden met geloven in techniek om de techniek, en het gaan behandelen als niet meer dan een ding, dan vernietigen we de basis van de macht die techniek over mensen heeft."

Ellul – die na zijn bekering gereformeerd werd – is heel kritisch over het protestantse idee van de cultuuropdracht. Volgens hem zijn we te naïef over de "machten" en de rebellie tegen God die nog diep in de maatschappij zit. Waarschijnlijk zou hij ook kritisch zijn over het politieke denken van de ChristenUnie. Juist daarom lijkt het me niet verkeerd als hij standaard onderdeel werd van elke kadercursus over geloof en politiek. ■

BIJeenkomst over ELLUL

Op donderdagmiddag **9 juli** aanstaande organiseert het WI in Amersfoort i.s.m. Frank Mulder een bijeenkomst over Ellul. Interesse? Zie www.wi.christenunie.nl.

Auteur

Frank Mulder is journalist voor o.a. *De Groene Amsterdammer*. Vorige maand verscheen bij Uitgeverij Kok zijn boek *De geluksmachine*. Daarin beschrijft hij hoe we een technische werkelijkheid aan het bouwen zijn waarin al onze verlangens worden bevredigd. Vanuit een frisse kijk op het evangelie doet hij – met Ellul – een pleidooi om uit deze machine te stappen en met beide voeten in de modder te staan. Voor meer info over Ellul, zie www.ellul.nl.

Technologie heeft impact op alle terreinen van ons leven, waaronder zorg. Als we ouder worden, kan technologie ons helpen om langer zelfstandig thuis te kunnen blijven wonen. Vergroot dit echter niet de eenzaamheid onder ouderen?

De sensor als mantelzorger

De ontwikkeling van zorg- en thuishetchnologie wordt van twee kanten gestimuleerd. Enerzijds willen ouderen zelf bij voorkeur langer zelfstandig in hun vertrouwde huis blijven wonen. Met behulp van technische aanpassingen en mantelzorgers is dat in veel gevallen mogelijk. Diverse aanbieders van thuishetchnologie spelen dan ook in op het behoud van zelfredzaamheid, autonomie en comfort. Anderzijds zien we dat langer thuis wonen een noodzaak wordt, omdat er niet genoeg geld meer is om zorg en opname in een verzorgingstehuis voor iedereen te betalen. Het streven naar kostenbeheersing en de wens om langer thuis te wonen versterken elkaar zo en dat versnelt de ontwikkelingen op het gebied van zorg- en thuishetchnologie.

Vloerbedekking met valdetectie

Een veelgebruikt begrip in de zorg- en thuishetchnologie is domotica, een verzamelnaam voor elektronische voorzieningen in een woonhuis die veiligheid en comfort vergroten en zorg op afstand mogelijk maken. Bekende technieken zijn de alarmknop, traplift, verstelbaar aanrecht, sta-op-toilet en automatische bediening van gordijnen en verlichting. Een nieuwere ontwikkeling is het verwerken van sensoren in vloerbedekking die detecteren wanneer iemand is gevallen. De (mantel) zorgverlener krijgt een signaal, waarna deze actie kan ondernemen. Ook cameratoezicht verschuift steeds meer naar een signalerende toepassing, waarbij niet langer beelden worden opgenomen, maar alleen melding wordt gemaakt van afwijkende gebeurtenissen, zoals een val.

Zelf hartfilmpjes maken

Op medisch gebied is telezorg (of E-health) in de thuiszorg geïntroduceerd: zorg op afstand waarbij

mensen contacten kunnen onderhouden met hun arts, zorgverlener en mantelzorger via een tablet of computer. De zorg vindt plaats middels online monitoring en sensoren voor het meten van lichaamsfuncties en 'leefstijlobservatie'. Mensen kunnen thuis bijvoorbeeld dagelijks hun bloeddruk meten met een volautomatische meter of zelf hartfilmpjes maken met een ECG-apparaat, waarna deze gegevens worden verzonden en beoordeeld door medisch deskundigen. Deze vorm van telezorg werkt vooral preventief. Een andere optie is om gegevens te versturen naar een internetportal dat ook toegankelijk is voor de gebruiker zelf en voor familieleden en mantelzorgers die zo een oogje in het zeil kunnen houden.

Een laatste voorbeeld van zorgtechnologie thuis is de medicijnendispenser: een elektronisch medicijnkastje dat helpt om de juiste medicijnen op het juiste tijdstip in te nemen. Als het tijd is voor medicijnen, rinkelt een bel en gaat een lichtje branden. De cliënt drukt op OK en het apparaat geeft de juiste medicijnen af.

Gemoedsrust

Het klinkt veelbelovend: technologie die veiligheid versterkt, zelfredzaamheid vergroot en aansluit bij het idee van de participatiemaatschappij. Thuiszorginstellingen zoeken naar technologie die aansluit bij de nieuwe situatie in het zorglandschap en die met minder personeel toch een zo goed mogelijke ondersteuning kunnen bieden. Ook mantelzorgers en familieleden zoeken naar manieren waarop zij de zorg kunnen volhouden. Signalerende technologie is prettig voor hun gemoedsrust.

De vraag is nu of thuis- en zorgtechnologie de beloften kunnen waarmaken en of het ook aansluit bij de gebruikers. Dat valt niet altijd mee. Een deel

van de ouderen vindt het werken met domotica of een tablet lastig omdat ze niet vertrouwd zijn met ICT en computersystemen. Uit recent onderzoek vanuit ons lectoraat bleek dat een deel van de ouderen zelfs niet wilde nadenken over zorgtechnologie, omdat ze erop vertrouwden dat als het nodig zou zijn, er toch wel iemand (familie, burens, instelling) voor hen zou zorgen. Anderen omarmen thuishet technologie en waarderen de mogelijkheden en zelfstandigheid die ze erdoor behouden.

Waarden wegen

Toepassing van thuis- en zorgtechnologie raakt aan allerlei vraagstukken op sociaal en ethisch gebied. Een belangrijke is de mate van veiligheid. Domotica voorziet in het signaleren van dreigende incidenten, maar sensoren kunnen niet voorkomen dat er valincidenten plaatsvinden. De mate van veiligheid hangt dus ook af van hoe de follow-up is georganiseerd.

Een vraag die zich eveneens opdringt is wat domotica betekent voor de autonomie van mensen. De voortdurende vorm van toezicht en signalering van afwijkend gedrag is ook een vorm van vrijheidsbeperking. Hoe zwaar dat weegt ten opzichte van het gevoel van veiligheid zal voor ieder verschillend liggen. De autonomie van mensen kan zeker toenemen als de technologie hen ondersteunt in wat ze zelf nog kunnen. De mate van autonomie hangt vooral af van de vraag of mensen zelf de apparatuur kunnen bedienen of dat het, omgekeerd, juist hun gedrag gaat sturen.

Privacy

Een zorg die vooral leeft bij ouderen en hun familieleden is de vraag in hoeverre privacy gewaarborgd kan worden. Zeker bij sensoren is het belangrijk de inperking van privacy af te wegen tegen de winst op het vlak van veiligheid en autonomie. Wat gebeurt er met de verzamelde data en wie heeft daar toegang toe? Bij cameratoezicht speelt ook de vraag of mensen ongehinderd alleen kunnen zijn. Kunnen ze, indien gewenst, de camera's zelf uitzetten? Ook thuiszorgmedewerkers kunnen het gevoel hebben continu in de gaten te worden gehouden. Dit kan ondervangen worden door cameratoezicht vooral in te zetten als signaleringsinstrument en dus niet met beelden te werken.

Eenzaamheid

Een ander vraagstuk is of de inzet van thuis- en zorgtechnologie uiteindelijk niet ten koste gaat van menselijk contact en kan leiden tot eenzaamheid. De inzet van technologie verandert de aard van de zorg. Omdat technologie een deel van de toezichthoudende en signalerende taken van de (thuis) zorgmedewerker overneemt, zal deze minder vaak bij de oudere langsgaan. Voor veel thuiszorgmedewerkers biedt het controleren van cliënten ook de ruimte voor persoonlijk contact en aandacht. Als deze controlefunctie vervangen wordt door technologie, vallen er ook momenten van aandacht weg. De taken van de zorgverlener verschuiven van verzorgen en ondersteunen naar monitoren. Tegelijkertijd zien we dat sluipenderwijs ook steeds meer medisch-verpleegkundige handelingen bij cliënten zelf en mantelzorgers komen te liggen. Dat past in het langer zelfstandig wonen, maar het moet wel verantwoord blijven.

Tweedeling

Thuis- en zorgtechnologie bieden, mits goed ingezet, veel mogelijkheden voor het langer zelfstandig thuis wonen van ouderen. De ondersteunende technologieën kunnen de zelfredzaamheid van mensen en hun kwaliteit van leven zeker vergroten. Wel zal de ene persoon het omarmen, terwijl de ander er angstig en onzeker door kan worden. We moeten voorkomen dat domotica en telezorg leiden tot een tweedeling tussen redzame en niet-redzame mensen. Het is daarom belangrijk om de laatste groep goed te ondersteunen en wegwijs te maken in het gebruik van thuishet technologie. Tegelijkertijd kan technologie nooit een zorgverlener vervangen. Als het alleen wordt ingezet om met minder personeel toe te kunnen, zal dit tot problemen leiden. Het proces van acceptatie moeten we niet onderschatten. En daarbij: domotica is ondersteunend en kan de zorg nooit helemaal vervangen. Belangrijk is dat de menselijke maat en kwaliteit van leven voorop staan en niet de techniek zelf. Mensen blijven nodig voor zorg en sociaal contact. ■

Auteur

Dr. Martine Vonk is lector ethiek en technologie bij Saxion en lid van het curatorium van het WI.

Eindpunt:

De Glazen Kooi

GERRIT JAN DIJKGRAAF In maart 2015 zond de VPRO een aflevering van *Tegenlicht* uit over de banen van de toekomst. Robots en andere vormen van automatisering zijn steeds meer in staat werk te doen waarvan we tot nu dachten dat het aan mensen voorbehouden was. Veel economen zijn daar bezorgd over. Maar minder werk is niet het enige probleem dat de voortschrijdende techniek met zich meebrengt.

Verborgene effecten

Nicholas Carr publiceerde vorig jaar een boek over automatisering, genaamd *The glass cage: where automation is taking us* (in het Nederlands verschenen als *De glazen kooi: wat automatisering met ons doet*). Naast verdwijnende banen beschrijft hij in zijn boek andere moeilijkheden waar automatisering ons mee confronteert. Carr erkent en waardeert de voordelen die automatisering ons brengt, maar heeft vooral aandacht voor de nadelen.

Die nadelen betreffen verborgen effecten, die we makkelijk over het hoofd zien. Ze hebben alle diep te maken met ons menszijn, en met wat een goed leven precies inhoudt. Over die onderwerpen heeft de christelijke traditie veel te zeggen. Omgekeerd stelt de ontwikkeling van nieuwe technologie ook vragen aan de christelijke traditie.

Verlies van hecht contact

De Engelse ondertitel van het boek, *where automation is taking us*, wijst op het onderliggende patroon waar Carr zich zorgen over maakt. Automatisering 'neemt ons mee'. Niet wij mensen kiezen waar we heen gaan, maar automatisering bepaalt onze koers. En waar komen we dan uit? Carr noemt het eindpunt 'de glazen kooi'. Automatisering leidt naar een situatie waarin we

het volledige zicht op onze omgeving hebben, maar waarin die omgeving tegelijk onbereikbaar blijft. Door automatisering verliezen we het hechte contact met de wereld om ons heen.

Zeis of GPS-combine?

Om uit te leggen hoe die verbondenheid met de wereld verloren kan gaan gebruikt Carr het voorbeeld van de zeis. De boer op het land gebruikt de zeis bij het maaien van het graan. De zeis is een technisch hulpmiddel dat de mogelijkheden van de boer groter maakt. Met slechts zijn handen zou het de boer veel meer tijd kosten een veld te oogsten. Toch verbindt de zeis de boer intiem met zijn land: hij voelt aan den lijve hoe makkelijk de stengels worden gesneden, hij ziet of hoort de dieren die wegvlugten wanneer hij in aantocht is, hij ruikt de geur van het geoogste graan. Met de ervaring van jaren in het hoofd en lijf van de boer gaan al die indrukken niet verloren: ze vertellen de boer over de conditie van zijn land.

Vergelijk de zeis eens met de nieuwste agrarische techniek. GPS-gestuurde combines zijn in staat per uur meer te oogsten dan de boer met zijn zeis in dagen deed. Economisch bezien is er veel gewonnen. De productiviteit van de boer is gestegen, en met de groeiende vraag naar voedsel van een snel groeiende wereldbevolking is dat een groot voordeel. Voor de boer is de afweging dan vrijwel onontkoombaar. Een boerenbedrijf gevoerd met de zeis is in de westerse economie niet meer mogelijk.

Maar de kennis en de verbondenheid van de boer met zijn land, gesmeed in het intieme werk met de zeis, verdwijnt. Die kennis moet daarom op andere manieren worden vergaard: bijvoorbeeld met sensornetwerken verspreid over het land of via satellietfoto's. De mogelijkheden die de boer had, om een prachtige veldbloem te sparen of een veldmuis tijd te geven om te vluchten, zijn verdwenen. Op een GPS-combine zit de boer letterlijk in een glazen kooi.

Vervangingsmythe

Carr beschrijft een aantal denkfouten over automatisering. De belangrijkste daarvan is de 'vervangingsmythe'. Volgens die mythe is automatisering niet meer dan het vervangen van een onderdeel van onze activiteit door een computer of een robot. Met het nieuwe onderdeel op zijn plaats handelen we vervolgens zoals tevoren. Integendeel, schrijft Carr: automatisering, hoe klein de toepassing ook lijkt, verandert het totale karakter van ons werk. Carr werkt verschillende manieren uit waarop de vervangingsmythe ons voor de gek houdt, bijvoorbeeld:

- geautomatiseerd werk doet onze aandacht voor het werk verslapen, zodat we niet snel ingrijpen als het fout gaat;
- we vertrouwen teveel op de kwaliteit van het geautomatiseerde werk, zodat we dat niet tegen spreken als het duidelijk tegen ons eigen begrip van de situatie ingaat. (Metro beschreef onlangs hoe systemen in moderne auto's die moeheidsverschijnselen detecteren en daarop ingrijpen juist averechts werken. Deze systemen moedigen automobilisten aan te vertrouwen op het ingrijpen van de auto, in plaats van zelf te gaan

pauzeren als ze moeheid voelen opkomen);

- doordat we veel van ons werk uitbesteden aan computers, verliezen of verminderen we onze eigen vaardigheden.

Vliegtuigongeluk

Carr illustreert deze denkfouten met voorbeelden. Zo beschrijft hij het ongeluk met een Air France-vliegtuig in 2009. Daarin zorgde een kleine technische storing in het toestel voor een situatie die de piloten volledig boven het hoofd groeide. De piloten hadden het probleem waardoor ze uiteindelijk neerstortten - het toestel had te weinig snelheid - eenvoudig kunnen oplossen met een basistechniek die elke beginnende piloot krijgt aangeleerd: door de neus naar beneden te duwen. Door de overvloed aan informatie in de cockpit en de verwarrende signalen van de computersystemen slaagden de piloten er echter niet in op tijd het probleem te identificeren, en brachten ze de neus juist omhoog.

Creativiteit ondermijnd

Carr legt de vinger ook bij een ander probleem. Mensen floreren als ze vruchtbaar aan het werk

zijn, zo schrijft hij. Zo denken we vaak niet: we verlangen juist naar de vakantie of naar het weekend, naar het moment dat we onderuit kunnen zakken en kunnen doen waar we maar zin in hebben. Carr haalt echter wetenschappelijk onderzoek aan waaruit blijkt dat we, juist als we werken, het meest gelukkig zijn. Op die momenten is al onze aandacht gericht op één doel en worden we uitgedaagd om onze talenten ten volle te benutten. We zijn 'in de flow'.

Automatisering neemt die mogelijkheden echter weg. We verliezen ruimte voor menselijke inzet, vernuft en creativiteit. In plaats van ons meer te verbinden met de techniek die we gebruiken, en via die techniek met onze wereld, vergroot automatisering de afstand tot onze omgeving. Carr ziet de mens als een wezen dat tot bloei komt als het hecht verbonden is met zijn leefwereld, en daarin uitdagingen aangaat en moeiten overwint. Automatisering zou dat moeten versterken, in plaats van het tegen te werken.

Onder Carrs betoog over de duistere kant van automatisering gaat dus zijn mensbeeld schuil. Wie zich baseert op een ander, bijvoorbeeld transhumanistisch mensbeeld, zal de gevolgen van automatisering anders waarderen.

Algoritmen en relaties

Het is dan ook waardevol de vragen die zijn boek oproept vanuit het mensbeeld van de christelijke traditie te overdenken. Dat mensbeeld heeft veel aandacht voor de menselijke afhankelijkheid, van elkaar en van God. Mensen bloeien op in relaties. Vanuit dat gezichtspunt is het interessant door te denken over de manier waarop nieuwe sociale netwerken en technieken, zoals Facebook en Tinder, onze relaties beïnvloeden. Deze sites automatiseren bijvoorbeeld het vinden van nieuwe

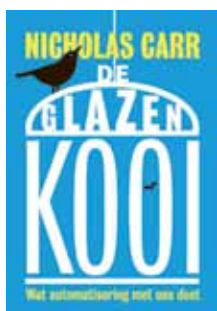
vrienden, door je mogelijke contacten voor te schotelen op basis van algoritmen. Hoe verhoudt een dergelijke techniek zich tot het christelijk beeld van menselijke relaties? Met de bril van de christelijke traditie kan de menselijke neiging tot het verafgoden van allerlei aardse zaken - en de onvermijdelijke teleurstelling die daarop volgt - aan bod komen.

Christelijke bezinning nodig

Andersom roept Carrs betoog op tot bezinning op onderwerpen waar in het christelijk denken minder oog voor is geweest. Welke plek geeft onze traditie aan de plaats van de mens in zijn aardse omgeving? Welke betekenis geeft de traditie aan het menselijk bloeien door het ontwikkelen van onze talenten en het omgaan met uitdagingen? Het bestuderen van automatisering vanuit de christelijke traditie is hard nodig. Daarbij moeten we niet blijven steken in een algemene analyse, maar moet juist aandacht zijn voor de specifieke verschijningsvormen waarin automatisering ons leven beïnvloedt. De analist heeft dus niet alleen kennis van de christelijke traditie nodig, hij zal zich ook moeten verdiepen in de techniek en in de sociale en psychologische aspecten van het gebruik van die techniek.

Conclusie

Carrs boek helpt ons niet aan pasklare oplossingen voor de problemen die automatisering met zich meebrengt. Wel helpt het ons een scherpere blik te krijgen op de (vaak onzichtbare) gevolgen van ons gebruik van automatiserende techniek. Elke keuze voor een techniek behelst een afweging, tussen mogelijkheden die de techniek ons geeft en de mogelijkheden die de techniek wegneemt. Carr laat ons vooral zien dat techniek daadwerkelijk kan wegnemen - iets dat we vaak vergeten. Hoe we die kennis vervolgens in onze keuzes meenemen, is aan ons. En daar is nog veel denkwerk voor nodig. ■

Nicholas Carr
The glass cage: where automation is taking us
London: The Bodley Head, 2015
334 pagina's | € 22,00
(In het Nederlands verschenen als
Nicholas Carr, *De glazen kooi: wat automatisering met ons doet*, Amsterdam: Maven Publishing, 2015)

Auteur

Gerrit Jan Dijkgraaf volgde in 2014 het Fellowsprogramma van het WI. Hij werkt bij een ingenieursbureau in Deventer.

Groenlezing 8 april 2015: Een katholieke ChristenUnie

Door mgr. dr. Gerard de Korte

Kleinschaligheid is ook kwetsbaar

DOOR DICO BAARS EN JARIN VAN DER ZANDE Binnen de ChristenUnie wordt kleinschaligheid vaak positief gewaardeerd. Het is een waarde die aansluit op onze traditie. Maar wat betekent het concreet? En hoe geven we het invulling in de huidige participatiemaatschappij?

Politici binnen de ChristenUnie (op alle niveaus) hebben te maken met het openbaar bestuur. Niet alleen vanwege het feit dat politici er zelf onderdeel van zijn, maar zeker ook vanwege de vele vragen die worden gesteld over zijn toekomst. In diverse delen van het land worden lokale politici geconfronteerd met vragen over gemeenschappelijke regelingen, samenwerkingsverbanden of herindelingskwesties.

Het begrip 'schaal' komt steeds weer als een rode draad terug. We zien dit ook terug binnen de kring van de ChristenUnie. Zo zien we het terugkomen in de WI-publicatie *Coöperatiemaatschappij*. Daar wordt bijvoorbeeld gepleit voor een toegankelijk lokaal bestuur, dat ondersteund moet worden door laagdrempelige overheidsgebouwen. En onlangs onderstreepte senator Roel Kuiper het belang van kleinschalig denken in het manifest voor de provinciale verkiezingen van 2015. Nadruk op kleinschaligheid is goed, maar we zien meteen een spanning: ondanks de decentralisaties en de roep om kleinschaligheid krijgen lokale politici immers ook te maken met de tendens om meer regiobreed te gaan samenwerken. Hoe moeten we hiermee omgaan? Wij pleiten voor een bredere en meer fundamentele doordenking van het begrip 'kleinschaligheid' in de visie van de ChristenUnie op het openbaar bestuur.

Vanzelfsprekend

Kleinschaligheid is een vanzelfsprekendheid.

Abraham Kuyper benoemde de eigenstandigheid van maatschappelijke kringen al aan het eind van de negentiende eeuw. Het is een opgave voor de overheid om het soevereine van de verschillende verbanden te herkennen, want burgers organiseren zich graag zelf. Grote gefuseerde organisaties van vandaag de dag zijn, volgens Govert Buijs in zijn Mr. G. van Prinstererlezing (2014), het resultaat van een immense hoeveelheid van eerdere maatschappelijke initiatieven.

Burgers hebben nooit stilgezeten en zullen dat ook in de toekomst niet doen. Waar zij dat kunnen, organiseren zij zichzelf. Govert Buijs schrijft in dit licht over gespreide verantwoordelijkheid. Deze spreiding wordt onder andere bereikt door ruimte te bieden aan bevlogen maatschappelijke vernieuwers, voor wie de menselijke maat leidend is. Zij kijken kritisch en creatief naar allerlei zogenaamde schaalvergrotingsprocessen die vanuit organisatorisch oogpunt efficiënt lijken, maar vanuit menselijk oogpunt vaak desastreus uitpakken.¹

Publieke pioniers

Het project 'Publieke pioniers' onder leiding van Simône Huijs is een voorbeeld van bevlogen maatschappelijke vernieuwers in ambtelijke organisaties. Joost Beunderman, Jurgen van der Heijden en Maurice Specht vragen zich in dit verband af hoe de overheid (op welk niveau dan ook) samen kan optrekken met ondernemende burgers en sociale ondernemers die steeds meer zelf gaan

produceren. Deze ontwikkeling van zelfvoorziening gaat verder dan het fenomeen burgerinitiatief en heeft fundamentele consequenties voor organisatie, eigendom, financiering en functioneren van vitale structuren in de samenleving.²

Zo is een van de aanbevelingen aan het adres van de rijksoverheid het scheppen van wettelijke voorwaarden voor burgerproductie door wederkerigheid in de wet aan te brengen en de rechtsfiguur van de publiek-private bestuursovereenkomst in te voeren. Op deze manier kunnen afspraken gemaakt worden met burgers die, met de overheid, verantwoordelijk wordt voor kwaliteit. Op deze manier proberen Beunderman c.s. in te haken op de ontwikkeling dat burgers en sociale ondernemers op nieuwe, kleinschalige manieren gaan produceren en organiseren (*economies of scope* vs. *economies of scale*). Voorbeelden hiervan zijn onder andere aan te wijzen op het gebied van het opwekken van energie (buurtenergiebedrijven), zorg (tafeltje dekje, Eigen Kracht conferenties, kinderopvang) en vervoer (deelauto, vervoer van en naar scholen).

Gulzig bestuur

Burgers organiseren zich ook op het gebied van openbare orde en veiligheid, bijvoorbeeld in heldhaftige wijkteams. Het is een goede zaak dat burgers zich ook op deze manier proberen in te zetten voor de veiligheid van hun dorp of wijk. Tegelijk dient er nagedacht te worden over bijvoorbeeld het gebruik van geweld, een primair recht van de overheid. Kleinschaligheid blijkt in een aantal gevallen voordeliger en efficiënter te zijn dan grootschaligheid, maar, zo laat het laatste voorbeeld zien, ze kent ook grenzen. Kleinschaligheid is niet alleen 'vanzelfsprekend', maar ook 'kwetsbaar', door bijvoorbeeld een gulzig openbaar bestuur. Het is niet alleen een opgave voor de overheid om het soevereine van de verschillende verbanden te herkennen, maar ook om het te erkennen. De eigenstandige verbanden moeten in hun waarde gelaten worden. In de genoemde Groen van Prinsterer lezing benoemt Govert Buijs een aantal belemmeringen voor de

ontwikkeling van de participatiesamenleving. De eerste sluit nauw aan bij de gedachten van Beunderman c.s.: de samenleving heeft bestuurlijke ruimte nodig. Het karakter van de overheid zou een complementair-faciliterende moeten zijn.³

Toekomst

De ChristenUnie neemt terecht graag het woord kleinschaligheid in de mond en sluit hierbij aan op de hernieuwde aandacht voor 'de burger'. We moeten ons echter realiseren dat het naast een vanzelfsprekendheid, ook iets kwetsbaars is. Gulzig bestuur ligt op de loer. De vraag blijft staan wat de ontwikkelingen in de samenleving voor gevolgen hebben voor onze kijk op het openbaar bestuur. Wat betekent kleinschalig denken (oftewel: denken in termen van de burger) voor gemeenschappelijke regelingen, samenwerkingsverbanden of herindelingskwesties? De coöperatiemaatschappij als toekomstideaal is een goed vertrekpunt om deze discussie binnen de ChristenUnie aan te gaan. De snelle technische en sociale ontwikkelingen vragen om een visie op kleinschaligheid en openbaar bestuur die verder gaat dan beschreven in *Coöperatiemaatschappij*. Deze discussie kan ChristenUnie-politici helpen om in de toekomst een passend antwoord te vinden op de roep van burgers en haar initiatieven. ■

Noten

- ¹ Govert Buijs, "Gespreide verantwoordelijkheid: ruim baan voor bevoegdheid en kleinschaligheid," in: *Waardevast: over de uitgangspunten van het CDA*, Sophie van Bijsterveld e.a. (Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, 2011), 15.
- ² Joost Beunderman, Jurgen van der Heijden en Maurice Specht, "Meebewegen met de burger," in: *Publieke pioniers*, Simône Huijs (red.), 127.
- ³ Govert Buijs, *De eeuw van de burger*, Mr. G. van Prinstererlezing 2014.

Auteur

Dico Baars is ChristenUnie-raadslid in Zederik, **Jarin van der Zande** is bestuurslid lokaal Perspectief.

Op de stoel van de hoofdredacteur

DOOR GREET SCHUURMAN Als u voor een keer op de stoel van de hoofdredacteur van *DenkWijzer* mocht plaatsnemen, wat zou u dan anders doen? Via een enquête hebben ruim 400 donateurs en leden van de bestuurdersvereniging hun mening gegeven over onder meer *DenkWijzer*, onze website en onze boeken. Er kwamen veel ideeën, maar er bleek ook veel tevredenheid.

De afgelopen jaren heeft het Wetenschappelijk Instituut er veel donateurs bij gekregen. Daar zijn we ontzettend blij mee. Het is belangrijk voor ons om van u te horen wat u vindt van ons werk. Via gesprekken en een enquête hebben we de frisse blik van nieuwe donateurs gecombineerd met de mening van hen die het WI al jarenlang kennen. Wat vindt u bijvoorbeeld van het blad dat voor u ligt?

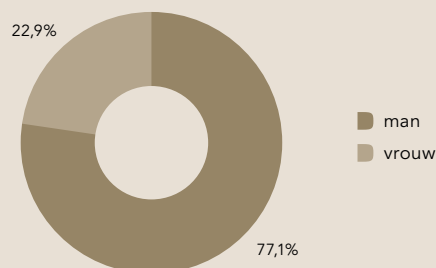
DenkWijzer

U krijgt ons blad *DenkWijzer* gratis thuisgestuurd. Dat het blad in de juiste handen valt, blijkt wel uit het feit dat maar liefst 91 procent van de ontvangers *DenkWijzer* graag leest. Veel lezers vinden het prettig om ook eens andere meningen te lezen, bijvoorbeeld via debatten of bekende niet-christelijke schrijvers. De meerderheid van de lezers zoekt in *DenkWijzer* geen 'verpozing', maar 'verdieping'. *DenkWijzer* mag eerder meer, dan minder een bezinningsblad worden, waar het christelijk-sociaal denken vernieuwd wordt.

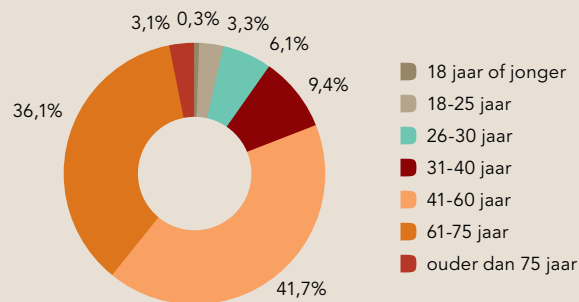
Boeken

Van onze boeken kent u waarschijnlijk vooral onze serie 'christelijk-sociaal 2030' (zoals *De School van de Burger* en *Coöperatiemaatschappij*). Velen van u hebben misschien ook de DVD-reeks in de kast staan (*Dienstbare politiek*, *Vrijheid*, *Duurzaamheid*). In het kader van duurzaamheid ontvangen donateurs sinds kort onze boeken alleen wanneer zij dat specifiek aangeven. Voor ons was het spannend wat u daarvan vindt. Een goede regeling, vindt 86 procent. Maar liefst 92 procent van de respondenten ontvangt publicaties, standaard of afhankelijk van het thema. Veel mensen vinden het ook positief dat de meeste publicaties gratis zijn te downloaden via onze site. ■

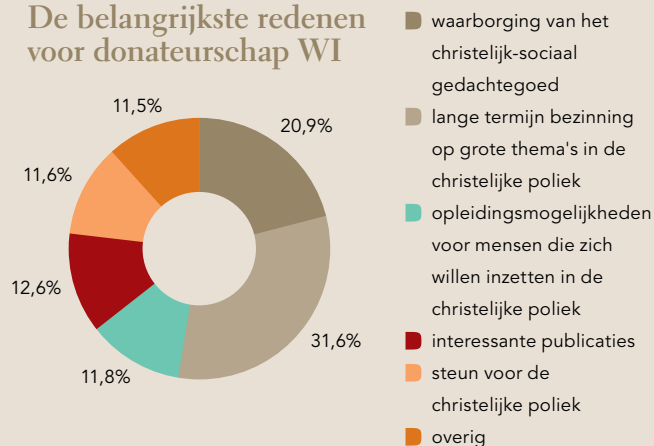
Geslacht

Leeftijd

De belangrijkste redenen voor donateurschap WI

Via onderstaande wegen kunt u in contact blijven met het WI:

- Congressen, cursussen en andere bijeenkomsten
- Nieuwsbrief: aanmelden via wi.christenunie.nl
- Twitter: @WIchristenunie
- Facebook: facebook.com/WI.christenunie

Groen en Kuypers als onruststokers

DOOR GEERT JAN SPIJKER

In 1800 kwam er een eind aan een belangrijk Nederlands ritueel. Voor het laatst vond toen de driejaarlijkse visitatie van de 'nationale schriften' plaats. Vanaf 1641 werd er een visitatie gehouden door een grote commissie met leden van de gereformeerde kerk en de Staten-Generaal, waarin eerst in de Trêveszaal de banden met de stukken van de synode van Dordt werden bezichtigd en men vervolgens naar Leiden ging om de banden van de officiële Statenvertaling te aanschouwen. In dit ritueel werden de "geestelijke grondslagen van de Republiek uitgedrukt" (30).

Aldus historicus Piet de Rooy in zijn bekroonde boek *Ons stipje op de wereldkaart*, waarin hij op boeiende wijze twee eeuwen ontwikkeling van onze politieke cultuur schetst. Het genoemde ritueel laat zien hoe onze politieke cultuur veranderd is, onder meer door een steeds grotere afstand tussen kerk en staat. De paradox is echter: door deze grotere afstand werd de politieke betekenis van religie groter dan ooit!

Dat zien we terug vanaf halverwege de negentiende eeuw, als Groen en Thorbecke de politiek beheersen. Ze waren opposanten, maar ook verbonden op een bijzondere manier. Thorbecke droomde herhaaldelijk van Groen, en Groen was door het overlijden van Thorbecke "geweldig aangegrepen"

(89). Door Groen werd politiek iets van beginselen, van een politieke overtuiging. Er ontstond een meer directe band met kiezers dan door liberalen was voorzien (en gewenst!). Zij hielden van eenheid en orde. Beginselen wekten echter hartstochten en bemoeilijkten compromissen (109).

Zo bracht Groen leven in de brouwerij van de deftige Nederlandse politiek, iets wat De Rooy wel lijkt te waarderen. Met smaak schrijft hij ook over Groens leerling Kuypers, die zijn werk voortzet en nog radicaler afstand neemt van de dominante politieke cultuur. Hij verbond geloof en politiek via verenigingen en creëerde zo een geheel nieuwe politieke cultuur. De ontwikkeling "van mannen van vertrouwen naar mannen van beginselen" trof de liberale cultuur in het hart (142). Kuypers had daarvoor wel iets nodig wat voor Nederland volstrekt nieuw was: een politieke partij (de ARP). Juist dit 'middenveld' tussen individu en staat had de Franse Revolutie proberen af te breken!

Het vervolg is bekend. De liberale eenheidscultuur wordt vervangen door een cultuur van antithese en vervolgens, in de twintigste eeuw, door een verzuilde samenleving (199). En nu bevinden we ons in een ontzuilde, geseculariseerde, meer pragmatische politieke cultuur, waarin beginselen het afleggen tegen overwegingen van economische groei of zakelijk probleemmanagement.

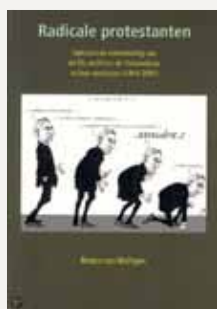
De Rooy benadrukt dat Nederland niet alleen een land van polderen was en is, maar ook van strijd. Onze staat ontstond met een echte revolutie, inclusief terreur! Tegelijk erkent hij: "Wilde taferelen zijn in de Nederlandse parlementaire geschiedenis nauwelijks voorhanden." (106) Binnen dit kader bewoog met name de hartstochtelijke Groen zich "langs de grenzen van wat betamelijk werd geacht" (107). Hij gaf kleur aan de politieke cultuur van ons kleine 'stipje op de wereldkaart'. ■

Piet de Rooy
Ons stipje op de wereldkaart.
De politieke cultuur van
Nederland in de negentiende
en twintigste eeuw
Amsterdam:
Wereldbibliotheek 2014
ISBN: 978 90 284 2573 6
414 pagina's | € 29,95

Radicale protestanten

DOOR EIMERT VAN MIDDELKOOP In een goed geschreven studie beschrijft Remco van Mulligen de ontwikkelingen in protestants Nederland de afgelopen decennia. Opmerkelijk genoeg is dat niet alleen een verhaal van restauratie, maar ook van vernieuwing. Ongemerkt zijn in deze ontwikkeling helaas wel fundamentele discussies verstomd over het waarom van christelijke actie, ook binnen de ChristenUnie.

Remco van Mulligen
Radicale protestanten. Opkomst en ontwikkeling van de EO, de EH en de ChristenUnie en hun voorlopers (1945-2007)
Amsterdam: Buijten en Schipperheijn 2014
ISBN: 978-90-5881-816-4
470 pagina's | € 29,50

In het heersende seculiere vertoog over godsdienst en politiek wordt de (christelijke) geloofsovertuiging geaccepteerd onder de gelijktijdige verwijzing van religie naar het persoonlijke domein. Het is een acceptatie onder de voorwaarde van privatisering. Er zijn goede argumenten om deze plaatsbepaling principieel te bekritiseren, soms is het al genoeg erop te wijzen hoe onhistorisch dit vertoog is.

Integral mission

Vanaf de tijd van de eerste christelijke gemeente tot op heden heeft het christelijk geloof zich niet willen laten insluiten in het persoonlijk en zelfs het kerkelijk domein, maar heeft het de confrontatie met de cultuur en de maatschappij, het heersende ethos, de politiek gezocht. Het kan niet anders: het Grote Gebod reikt tot alle mensen. Zo leidde de overgang van de Romeinse keizer Constantijn tot het christelijk geloof tot nieuwe wetgeving ter zake van de godsdienstvrijheid, de zondagswetgeving en de zorg voor armen, weduwen en wezen. Al eerder was gebleken dat de eerste christelijke gemeente zo spiritueel en

‘Zelfs een opnieuw gestarte discussie over de zin en de formulering van de partijgrondslag heeft nauwelijks enige beroering opgeleverd.’

diaconaal actief was dat christenen "in de gunst stonden van het hele volk". Cors Visser, die aan deze tekst uit Handelingen 2 de titel voor zijn proefschrift ontleende, wijst er op dat de door hem onderzochte *evangelicals* hun positie in staat en maatschappij vaak formuleren in termen van een *integral mission*. Het christelijk geloof dwingt daar kennelijk toe, ook zonder de theologische passie van Abraham Kuiper, die zijn volgelingen mobiliseerde met de confessie dat alle levensterreinen het domein zijn van Christus.

Herkerstening

De vormgeving van deze missie zal variëren naar tijd en plaats. In Nederland is de christelijke actie op bijkans alle levensterreinen, gestart door Groen van Prinsterer en vooral Kuiper, niet goed te verstaan zonder het onderliggende, historisch verlangen naar een terugkeer van de tijd van de Republiek toen Nederland nog een christelijke natie was of zou zijn geweest. Men kan dat het herkersteningsmotief noemen, een motief dat thans nog weinig realistische papieren heeft en soms alleen nog in de kring van de SGP weerklank vindt. Wie de eerste initiatieven tot christelijke groepsvorming op de terreinen van staat en maatschappij in de negentiende eeuw beziet ontdekt dat deze aanvankelijk eerder uit een soort verlegenheid tot stand kwamen dan met stevig onderbouwde stellingen. Die kwamen pas later met het antithesemotief van Kuiper als scherpste uitdrukking. Het resultaat was de Verzuiling, een begrip dat er later door sociologen op is geplakt, maar dat nooit als doel in zichzelf heeft gegolden.

Herzuiling

Opmerkelijk is nu dat zich in de tweede helft van de twintigste eeuw in de wereld van de orthodoxie, van 'bijbelgetrouwe' gereformeerde, reformatorische en evangelische christenen tegen de achtergrond van een veel breder decor van secularisering en ontzuiling een proces heeft voltrokken van herzuiling en vernieuwing. De ChristenUnie is er één van de erfgenamen van. Onder de titel *Radicale protestanten* heeft Remco van Mulligen die geschiedenis, nader in de ondertitel aangeduid als de opkomst en ontwikkeling van de EO, de EH en de ChristenUnie en hun voorlopers, nauwgezet gedocumenteerd. Over het adjectief "radicale" valt te twisten.

Niet alleen omdat Van Mulligen zelf met regelmaat ook andere termen gebruikt als "conservatief", "orthodox" en zelfs "fundamentalistisch". Belangrijker is dat deze herzuiling zich voltrok binnen het vertrouwde referentiekader van de neocalvinistische zuil, die ooit onder leiding van Kuiper was ontstaan. Wat toen resulteerde in de ARP, de Vrije Universiteit, De Standaard en de NCRV werden nu de RPF/ChristenUnie, de Evangelische Hogeschool en de Evangelische Omroep. Van Mulligen legt er terecht de vinger bij dat anders dan in de tijd van Kuiper bij de twintigste-eeuwse herzuiling het uitgangspunt van de kerk ontbrak.

Niet zo fraai

Deze nieuwe activiteiten op de door de schrijver onderzochte drie centrale terreinen van de politiek, het onderwijs en de media zijn enerzijds een uitdrukking geweest van een verzet tegen de geest van de tijd. Die geest manifesteerde zich in een crisis van elk politiek en maatschappelijk gezag, een doorbrekend libertijns ethos en een feministisch aangestuurde nieuwe rolverdeling van man en vrouw. Anderzijds zijn de nieuwe initiatieven te verstaan als een reactie op de interne secularisering en vervlakking van de ooit door Kuiper opgerichte instituties. Oftewel: zonder de koersverlegging van de ARP geen RPF, zonder de vervlakking van de NCRV geen EO en zonder uitgeholde VU geen EH.

Op alle drie onderzochte terreinen, van politiek, onderwijs en media, was er dus sprake van processen van restauratie. Groot en meeslepend zijn dit type processen doorgaans niet. Zonder enige sensatiezucht is de studie van Van Mulligen ook een verhaal van kortzichtigheid, benepenheid, ruzies tot zelfs vormen van "sektarisch gedrag". Noch de beginjaren van de RPF, noch die van de EH, noch die van de EO leveren een aantrekkelijk beeld op van christenen, die naar vormen van Bijbels geïnspireerde actie in de samenleving zochten. Op dit punt is zijn relaas goed te vergelijken met de in 2011 door Ewout Klei beschreven geschiedenis van het GPV onder de titel *Klein maar krachtig, dat maakt ons uniek*. Ook daar de aaneenschakeling van conflicten, krampachtigheid in het zoeken van een heldere koers en de verleiding van fundamentalisme. Kennelijk zijn dit de niet te vermijden geboorteweëën, fraai was het intussen niet.

Happy end

Des te opmerkelijker is dat de goed geschreven studie van Van Mulligen ook deels het karakter heeft van een verhaal met een *happy end*. En zeker zo opmerkelijk is dat het tenslotte niet alleen is gegaan om een restauratie, maar ook dat er sprake is van vernieuwing. Daarvoor was nodig dat eerst afscheid werd genomen van oude vormen. Zo is de ChristenUnie er snel in geslaagd om de eigenaardigheden en zwakheden van de erflater-partijen GPV en RPF achter zich te laten en heeft de partij inmiddels een zelfbewuste positie in het centrum van de Nederlandse politiek. Zelfs een opnieuw gestarte discussie over de zin en de formulering van de partijgrondslag heeft nauwelijks enige beroering opgeleverd. Positiever: er is vermoedelijk zoveel confessioneel zelfvertrouwen dat dit wel goed komt ook zonder dat er theologische en politieke messen op tafel komen. Wat een verademing!

Grote prestatie EO

Veel boeiender en interessanter is de ontwikkelingsgang van de EO in het Nederlandse media-bestel en de omringende cultuur. In de beginjaren stond de EO bij vrijwel niemand 'in de gunst', werd de nieuwe omroep met de nek aangekeken en vaak ronduit veracht. Dat was maar voor een deel te wijten aan de vaak amateuristische en verkrampde presentatie. Het was soms tenenkrommend om te zien of te horen hoe slecht men erin slaagde om vanuit de beschermde subculturen van orthodoxen en evangelischen te communiceren met de 'buitenwereld'. De bedroevend lage kijk- en luistercijfers waren daarvan een indicatie. Langzaam maar zeker slaagde de EO erin om met behoud van karakter te professionaliseren. Dat is geen geringe prestatie geweest, want in de decennia van de laatste helft van de twintigste eeuw werd er cultuurstrijd geleverd, stond de EO in heftige confrontatie met de geest der eeuw. Er is strijd geleverd rond de vraagstukken van abortus provocatus en euthanasie, homoseksualiteit, de zich wijzigende rolverdeling van man en vrouw en – intern – over evolutietheorie of creationisme. De EO heeft dat allemaal overleefd, zelfs redelijk ongeschonden, groeide tegen alle verdrukking in en is nu de grootste omroep van Nederland met een soms experimentele programmering. De EO is nu breed geaccepteerd, zonder gearriveerd te zijn.

Present en postmodern

De eerder genoemde Cors Visser, Van Mulligen verwijst naar hem, heeft er op gewezen dat de evangelischen de laatste jaren een transformatie hebben doorgemaakt van een antithetische houding naar een "presenthouding", het onderdeel zijn, of willen zijn, van de cultuur. Ik denk dat, bij alle verschillen van herkomst, iets vergelijkbaars gezegd kan worden van de orthodoxen, de SGP-wereld wellicht uitgezonderd. De EO slaat welbewust bruggen naar de bredere cultuur, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de zeer succesvol gebleken uitvoering van *The Passion*. De ChristenUnie heeft zich bevrijd van haar aanvankelijke politieke marginaliteit en is gegroeid naar een meer robuuste en erkende rol in het politieke midden met een herkenbare profilering als partij van christenen.

Ongemerkt zijn in deze gang naar dat *happy end* wel discussies verstomd en begrippen verflauwd over het waarom van deze christelijke actie. De postmoderniteit heeft er voor gezorgd dat er niet of nauwelijks nog een oriëntatie is op een nationaal verleden. Begrippen als de antithese, beginselpolitiek, laat staan Kuyperiaanse noties als die van Pro Rege worden niet meer gehoord. En toch zijn zowel de EO als de ChristenUnie onmiskenbaar christelijke instituties, die zich zonder veel invloed vanuit de kerken goed staande weten te houden. Dat is iets om dankbaar voor te zijn.

CU als Bestuurderspartij

Gelijktijdig kan deze observatie ook een prikkel zijn om zich bij tijd en wijle te bezinnen op de *raison d'être* van omroep of partij. De EO kent, anders dan in de beginjaren, nauwelijks nog predikanten of evangelisten die de bronnen bewaken en de relatie onderhouden met kerken en evangelische groepen. En de ChristenUnie is steeds meer een bestuurderspartij geworden, waarin de verbindingen met het principiële denkwerk van de voorgangers van destijds, van Groen van Prinsterer tot Verbruggen losser worden. Dat mag met de komst van nieuwe generaties met een postmoderne inslag onvermijdelijk zijn, ook van die generaties mag gevraagd worden zich te blijven bezinnen op het karakter van de staat, onze parlementaire democratie, de verhouding tot de heersende cultuur enz. in relatie tot het Grote Gebod. Dat mag men toch verwachten van 'radicale protestanten'? ■

Dinie Aalbers

(1959-2015)

Met verdriet heeft het team van het Wetenschappelijk Instituut afscheid moeten nemen van collega Dinie Aalbers. In december vorig jaar werd Dinie ziek, door wat een ongeneeslijke vorm van kanker bleek te zijn. Zij overleed op maandagavond 11 mei 2015.

Bijna tien jaar lang werkte Dinie als managementassistent achter de schermen mee aan de missie van het WI. Menig lezer van DenkWijzer heeft weleens contact met haar gehad, via de mail of op een WI-bijeenkomst.

Dinie ondersteunde en ontlastte het team met veel enthousiasme. Ze was inhoudelijk betrokken bij alle bezinning en activiteiten. Ze zocht daarbij steeds naar het grote verhaal en bracht ons zo telkens terug bij de kern van christelijke politiek.

Bovenal bracht Dinie alle theorie in de praktijk. Ze leefde open en liefdevol, dichtbij God en dichtbij alle mensen om haar heen. Ook in de laatste maanden die haar gegeven waren deed zij dat met veel moed en kwetsbaarheid.

Er is verdriet om het gemis. Maar ook dankbaarheid voor wat Dinie in geloof en liefde heeft gekregen en heeft gegeven.

Aanwijzing een veranderend tijdperk

SHOP O
uterque

ngen voor ndering van

MET LOKALE
GEVOLGEN

NLINE
e.com

DOOR TEUNIS BRAND Internetwinkels zetten het winkelen in de binnenstad onder druk. Het taxibedrijf Uber stelt het taxibeleid voor allerlei nieuwe vragen. En wat zal het effect van 3D-printers zijn op de manier waarop we dingen maken? Dit zijn maar drie voorbeelden van een snel veranderende wereld. Op allerlei gebieden is sprake van grote veranderingen: technologie, economie, politiek, maatschappelijk. De samenleving is nog nooit zo dynamisch geweest. De vraag is wat dit betekent voor de rol van de (lokale) overheid.

Kantelperiode

Volgens Jan Rotmans (hoogleraar transitiekunde aan de Erasmus Universiteit) is er meer aan de hand dan alleen elkaar snel opvolgende veranderingen. Hij stelt dat er niet maar sprake is van een tijd van grote veranderingen, maar van een verandering van tijdperk. Daarmee bedoelt hij dat we op dit moment te maken hebben met een fundamentele maatschappelijke kanteling, iets wat maar eens in de 150 jaar voorkomt. De vorige 'grote transitie' was de overgang in de negentiende eeuw van een agrarische naar een moderne industriële samenleving. Van zo'n fundamentele kanteling – een verandering van tijdperk – is volgens Rotmans slechts sprake als er niet alleen op economisch terrein een nieuwe orde ontstaat, maar ook op politiek terrein (machtsverhoudingen) en op sociaal-cultureel terrein. Ook in de negentiende eeuw was dat het geval: (1) de economie veranderde sterk door de industrialisatie en opkomst van massaproductie, (2) de democratie en de verzorgingsstaat begonnen tot ontwikkeling te komen en (3) er kwam een nieuwe sociale klasse van burgers, de maatschappij verzuilde en verschillende groepen gingen zichzelf organiseren.

In zijn boek *Verandering van tijdperk: Nederland kantelt* bespreekt Jan Rotmans de kanteling die op dit moment aan het plaatsvinden is, met name in de sectoren onderwijs, zorg, energie en de financiële sector. Ook nu zijn de terreinen van economie, maatschappelijke ordening en machtsverhoudingen volop in beweging. Digitale technologie zorgt voor grote veranderingen in productie- en distributieketens. Op maatschappelijk vlak is de verzuilde samenleving met bijbehorende instituties zoals politieke partijen plaats aan het maken voor een netwerksamenleving waarin de manier van organiseren veel meer bottom-up en decentral is. Dit zorgt volgens Rotmans ook voor een

machtsverdracht van bureaucratische instanties naar netwerken en gemeenschappen. Denk aan de opkomst van lokale energiecoöperaties ten koste van grote energiebedrijven.

Oude en nieuwe waarden

De bestaande economische, sociale en politieke orde komt volgens Rotmans in een systeemcrisis terecht. Het probleem van de oude orde is namelijk dat het de mens in dienst van de structuren heeft geplaatst. De menselijke maat en menselijke waarden zijn uit het oog verloren. Typerend voor de oude orde zijn controle en beheersing, efficiency, wantrouwen en regelzucht. De gevestigde orde probeert vaak zijn positie te handhaven door nog meer in te zetten op efficiency en grootschaligheid (denk aan ledenwerfacties van vakbonden of bedrijfsovernames op zoek naar nog meer efficiency), maar dat kan volgens Rotmans niet meer zijn dan een tijdelijke reddingsactie die de radicale omwenteling alleen maar versterkt. Structuren zullen alleen overleven als ze zich aanpassen aan de nieuwe realiteit. En de nieuwe realiteit wordt gekenmerkt door de waarden ruimte (versus controle), kwaliteit, aandacht en tijd (versus efficiency), vertrouwen (versus wantrouwen) en keuzevrijheid (versus regelzucht).

Tijdperk van crises

Kenmerkend voor een kantelperiode is dat het een tijd is van chaos en crisis. Vanuit het transitieperspectief is de financiële crisis een symptoom van een veel grotere economische omwenteling. Er zullen nog wel meer crises volgen. We weten al van de Oostenrijkse econoom Schumpeter dat 'creatieve destructie' kenmerkend is voor het kapitalisme. Nieuwe technologieën en nieuwe bedrijven zorgen ervoor dat oude technologieën en bedrijven verdwijnen. Rotmans spreekt van disruptieve bedrijven en technologieën. Denk aan

‘De invloed van technologie op de samenleving is groter dan ooit en het blijkt ook uit onderzoek dat technologieën sneller worden uitgerold en toegepast.’

de app van Uber die de hele taximarkt op zijn kop zet of het bedrijf Airbnb dat de hotelbranche doet wankelen.

Vanwege onzekerheid en crisis gaat een verandering van tijdperk noodzakelijk samen met toenevende ongelijkheid en de opkomst van nieuwe kwetsbare groepen. Daarom zijn er ook nieuwe vormen van solidariteit nodig. De oude vorm waarbij sociale zekerheid is geënt op het vaste contract, werkt niet meer. Een goed voorbeeld van een nieuwe vorm om solidariteit te organiseren is een broodfonds voor zzp'ers. Een groep zzp'ers legt daarbij maandelijks geld apart om zich te verzekeren tegen ziekte. Deze broodfondsen passen goed bij de netwerksamenleving: deelname is op basis van individueel initiatief, zonder grote centrale organisatie, zonder bureaucratie en lokaal geworteld.

Anders kopen

Een specifieke branche die het op dit moment ook moeilijk heeft is de retail. Grote winkelketens zoals V&D en Blokker hebben de grootste moeite om hun hoofd boven water te houden. In zijn boek *Kijken, kijken... anders kopen* gaat buitengewoon hoogleraar eMarketing & Distance Selling Cor Molenaar in op de veranderingen in deze branche en de achterliggende ontwikkelingen. Volgens hem hebben veel winkels niet goed door dat er sprake is van een fundamentele verandering door de opkomst van webwinkels. Consumenten gaan niet meer voor ieder soort product naar de winkel. Soms gaan ze alleen naar de winkel om een product te bekijken, wat informatie erover op te doen en bestellen ze vervolgens een goedkoper exemplaar via internet. Molenaar stelt dat winkels hun bedrijfsconcept helemaal moeten vernieuwen. Ze moeten meegaan in de trend van digitalisering en moeten veel meer inspelen op de behoeften van consumenten.

Als winkels toekomst willen hebben, zullen ze hun bedrijfsmodellen moeten omzetten. De winkel van de toekomst is hybride. Dat betekent dat internet en de webwinkel en fysieke winkel zijn geïntegreerd. Molenaar geeft het voorbeeld van iBeacons, een technologie waarmee je informatie over producten of aanbiedingen op je smartphone kunt krijgen als je in de buurt van een product komt. Aan de andere kant biedt het gedrag van

klanten op hun smartphones de winkelier een bron van informatie. De 'Big data' die hierdoor tot stand komt, kan de verkoper gebruiken om optimaal in te spelen op de behoeften van de klanten. Zo kunnen klanten op hun wensen bediend worden. Voor al deze veranderingen zullen winkels wel flink moeten investeren en innoveren. Wie niet meegaat met de verandering, zal het uiteindelijk niet redden.

Meer dan verandering?

In veel literatuur wordt gewezen op de grote maatschappelijke veranderingen waar we op dit moment mee te maken hebben. De invloed van technologie op de samenleving is groter dan ooit en het blijkt ook uit onderzoek dat technologieën sneller worden uitgerold en toegepast. Tien jaar geleden had bijna niemand een *smartphone*, terwijl nu bijna iedereen er een heeft. Het gebruik ervan heeft enorm veel invloed op de manier waarop we communiceren, hoe we afspraken maken en hoe we onze tijd besteden. De snelle ontwikkeling betekent ook dat de levensduur van producten en bedrijven korter is. Dat zorgt voor veel onzekerheid en het vraagt ook veel aanpassingsvermogen. Vandaar de titel van het recente rapport van de WRR: *Naar een lerende economie*. Aanpassingsvermogen, flexibiliteit en wendbaarheid zijn kernwoorden in dit rapport en dat heeft alles te maken met de snelheid van ontwikkelingen.

Maar zorgen al deze veranderingen er samen nu echt voor dat we te maken hebben met een verandering van tijdperk, een fundamentele politieke, maatschappelijke en economische omwenteling? Dat is moeilijk te zeggen. Karl Polanyi beschreef pas in 1944 de transitie van de negentiende eeuw – de opkomst van de marktsamenleving – in zijn boek *The Great Transformation*. Nu we middenin een proces van verandering zitten, is het moeilijk om te zeggen of er ook werkelijk sprake is van een systeemcrisis en het is nog moeilijker om te zeggen wat er voor in de plaats zal komen. Nu is Rotmans nog redelijk genuanceerd. Hij zegt dat er geen bewijs is voor een verandering van tijdperk, maar wel dat er indicaties zijn dat we in een uitzonderlijke periode leven.

Optimisme

Rotmans en Molenaar hebben boeiende boeken

beschreven. *Verandering van tijdperk* beschrijft brede maatschappelijke veranderingen, terwijl Molenaar zich meer richt op een specifieke branche. De achterliggende ontwikkelingen zijn echter dezelfde. Beide auteurs kan optimisme niet worden ontzegd. Als de oude en de nieuwe waarden naast elkaar worden gezet (ruimte, kwaliteit, aandacht en tijd, vertrouwen en keuzevrijheid versus controle, efficiency, wantrouwen en regelzucht), dan kiest iedereen uiteraard voor de nieuwe waarden. Maar Rotmans suggereert dat in de nieuwe orde geen spanning meer bestaat tussen kwaliteit en efficiency of tussen ruimte en controle. En de kritiek van Rotmans dat in het huidige bestel het systeem over de mens is gaan heersen, is al zo oud als het bestel zelf. We hoeven maar de kritiek van Marx in herinnering te roepen, die stelde dat in het kapitalisme de arbeider degradeert tot een aanhangsel van de machine. En deze kritiek is sindsdien steeds herhaald, in allerlei vormen. Het is dan ook niet duidelijk waarom we nu op het kantelpunt zouden zitten waarop het systeem in een crisis komt en de mens weer echt centraal zal komen te staan.

Bij Molenaar is sprake van een naïef optimisme over technische mogelijkheden. Uiteraard bieden nieuwe technologieën kansen, maar er zijn ook altijd keerzijden. Big data en kennis over consumentengedrag kunnen niet alleen ingezet worden om in te spelen op de behoeften van de consument, maar ook om de consument te manipuleren en te exploiteren. Daar gaat Molenaar helemaal aan voorbij. Bovendien ziet hij de behoeften van consumenten als een ethisch neutraal gegeven, iets waar producenten altijd maximaal op moeten inspelen (iets wat volgens hem ook geheel in het belang van de consument is). Hij beschrijft dat de moderne consument ongeduldig en voyeuristisch is en vermaakt wil worden door heftige prikkels en beleving. Daar plaatst hij geen enkele kritische kanttekening bij. De eventuele nadelen – zoals angst om er niet bij te horen en keuzestress – kunnen volgens hem met weer nieuwe technologische hulpmiddelen worden verholpen.

Onderheid met overdanen

Wat betekenen de maatschappelijke veranderingen die in deze beide boeken beschreven worden voor de rol van de overheid? Jan Rotmans heeft daar een duidelijke visie op. De overheid moet

af van het idee dat de samenleving van bovenaf georganiseerd kan worden. De recente ontwikkelingen worden juist gekenmerkt door maatschappelijk *bottom-up* initiatief. Toch betekent dat niet het einde van een centrale overheid. De rol van de overheid wordt om ontwikkelingen te faciliteren en partijen met elkaar te verbinden. Rotmans spreekt daarbij prikkelend van een ‘onderheid met overdanen’: de overheid faciliteert dat burgers zelf iets organiseren en zelf een probleem oplossen. Daarmee wordt de overheid eigenlijk een netwerkpartner. De ambtenaar van de toekomst zit dan ook niet in Den Haag of in een gemeentehuis achter een bureau, maar gaat de samenleving in om mensen met elkaar te verbinden, problemen te analyseren en te agenderen. Op sommige terreinen kan het echter betekenen dat de overheid juist een meer actieve rol moet spelen dan op dit moment het geval is. Een voorbeeld is industriebeleid: volgens Rotmans zou er veel meer gedaan moeten worden om de omslag naar een economie gebaseerd op duurzame energie te maken. Actieve participatie en stimuleringsbeleid van de overheid zijn daarin onmisbaar.

Deze visie op de overheid sluit vrij goed aan bij de christelijk-sociale traditie, waarin over het algemeen meer *bottom-up* (vanuit burger en samenlevingsverbanden) dan *top-down* (vanuit een centrale overheid) wordt gedacht. In de recente publicatie van het WI *Coöperatiemaatschappij* wordt echter ook benadrukt dat een participatiemaatschappij niet zozeer minder overheid betekent, maar veeleer een *andere* rol van de overheid. Het gaat meer om het samen organiseren om bepaalde doelen te bereiken, dan dat de overheid het allemaal zelf doet. Vaak is overheidsbeleid echter eerder een remmende factor in ontwikkelingen dan een stimulans. Bedrijven of maatschappelijke initiatieven met een vernieuwende manier van werken lopen vaak tegen bureaucratische rompslomp en ingewikkelde regelgeving aan.

Lokale politiek

In een maatschappij waarin decentraal initiatief belangrijker wordt, neemt het belang van de lokale overheid ook toe. De huidige decentralisaties zijn daarvan wellicht nog maar het begin. Het is niet zonder reden dat er op dit moment door het Ministerie van Financiën serieus gekeken wordt of

lokale belastinggebieden verruimd kunnen worden. Ook veel besluitvorming met betrekking tot de retail wordt genomen op gemeentelijk niveau. Volgens Molenaar zijn gemeentes erg conservatief in hun beleid. Je kunt technologische ontwikkelingen en de toepassing daarvan niet tegenhouden, dus de verandering van het winkelaanbod in de binnenstad ook niet. Gemeenten zouden ook veel soepeler moeten zijn in regelgeving van winkeltijden. Omdat steeds meer winkels een mix zijn van detailhandel en horeca, is dat onderscheid voor de winkeltijdenwet steeds moeilijker te handhaven. Molenaar heeft daar een belangrijk punt te pakken. Hij heeft echter weinig oog voor het belang van rust in een jachtige economie en voor kleine winkeliers die qua openingstijden veel moeite hebben om met grote winkelketens te concurreren. Deze overwegingen laten zien dat de vraagstukken allemaal wat complexer zijn dan ze in het boek worden voorgesteld.

Conclusie

Zit onze samenleving in een transitie die net zo fundamenteel is als de overgang van een traditioneel-agrarische naar een modern-industriële maatschappij? Volgens Jan Rotmans in ieder geval wel. En deze verandering vraagt ook om een andere rol van de overheid. Er zal bij beleid minder top-down gedacht moeten worden en meer vanuit samenwerking met meerdere maatschappelijke verbanden. Hoewel deze benadering aansluit bij het christelijk-sociaal gedachtegoed, moeten de ontwikkelingen niet verheerlijkt worden. Technische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen hebben altijd keerzijden. Er zullen nieuwe kwetsbare groepen ontstaan die de snelle veranderingen niet kunnen volgen. Juist in het opkomen voor deze groepen heeft de (lokale) overheid – in

samenwerking met bedrijven en maatschappelijke instellingen – een belangrijke taak. Ook dat is een belangrijk onderdeel van christelijk-sociale politiek. ■

ECONOMIECONGRES 26 SEPTEMBER

Op **26 september** zal het economiecongres van het Wetenschappelijk Instituut plaatsvinden. Het congres zal gehouden worden op de **Eemlandhoeve** (dichtbij Amersfoort). Sprekers zijn onder anderen Arjo Klamer (hoogleraar culturele economie en wethouder), Rens van Tilburg (econoom en columnist) en Carola Schouten (Tweede Kamerlid voor de ChristenUnie).

BOEK

Tijdens het congres zal de economiestudie gepresenteerd worden, het vijfde deel in de serie 'Christelijk-sociaal 2030'. In dit boek – geschreven door Teunis Brand – wordt een christelijk-sociale visie op enkele grote economische vraagstukken van vandaag gegeven.

Auteur

Teunis Brand is als projectonderzoeker economie verbonden aan het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.

‘We zijn Amerika niet!’

DOOR GEERT JAN SPIJKER **Mirjam Bikker is sinds een maand Eerste Kamerlid. De juriste was eerder zeven jaar raadslid in Utrecht en daarna fractiemedewerker in de Tweede Kamer. En dan is ze ook nog eens getrouwd en moeder van twee kinderen, met wie ze heel Utrecht doorkruist op haar bakfiets. Toen ze thuis vertelde dat ze naar de senaat zou gaan en zou stoppen bij de Tweede Kamer, reageerde de oudste van de kinderen: ‘Je gaat toch gewoon naar een andere kamer?’.**

Je bent sinds (heel) kort Eerste Kamerlid.

Kun je al aangeven hoe het bevalt?

Het is heel bijzonder om lid te worden van de Eerste Kamer. Toen ik mijn papieren in ging leveren in dit hele oude gebouw, was dat al een bijzonder moment. Je stapt toch een instituut binnen. De plek waar bijvoorbeeld professor Schuurman 28 jaar lid was. Daarmee ben ik een nieuwkomer in een rij van ChristenUnie-senatoren die hun gaven hebben ingezet voor God en de mensen om hen heen. Dat is ook mijn verlangen.

Je was hiervoor fractiemedewerker van de Tweede Kamer. Welke verschillen vallen op als je beide Kamers vergelijkt?

De Eerste Kamer heeft een andere rol, die ik prettig vind. Niet de actualiteit van de dag beheerst de agenda, zoals in de Tweede Kamer. Daarnaast is de collegialiteit in de Eerste Kamer anders. Er wordt meer samengewerkt en ook in debatten is men vriendelijker en minder op jacht naar kleine puntjes om te scoren. Je hoeft op dinsdag maar 5 minuten op de sites van beide Kamers naar het debat te kijken en je ziet het verschil.

Wat spreekt je in het bijzonder aan in de senaat?

De senaat heeft echt meerwaarde door naar de kwaliteit en consistentie van wetten te kijken. Dat is geen technische exercitie. Dat is ook een weging van waarden, van grondrechten. Daarnaast is de reflectieve kant van de Kamer een belangrijke. Het is niet zomaar dat een parlementair onderzoek naar de gevolgen van de privatiseringen – geleid door Roel Kuiper – juist hier van de grond kon komen.

Welke portefeuilles heb je zoal?

Zijn er hete hangijzers?

De definitieve portefeuilleverdeling wordt nog gemaakt, duidelijk is al wel dat ik Justitie ga doen. Een heel belangrijk punt in die portefeuille vind ik de aanpak van de uitbuiting en misstanden in de prostitutie. Ik heb in de stad Utrecht de ellende gezien en het ontbreken van goede wetgeving als groot gemis ervaren. Binnenkort komt het kabinet eindelijk met een nieuwe Wet Regulering Prostitutie en bestrijden misstanden seksbranche. Ik hoop dat het kabinet vaart maakt en dat een deugdelijke wet nog dit jaar de Kamers kan passeren. Het is onbegrijpelijk dat terwijl de mensenhandel voortwoekert alle gemeenten naar eigen inzicht beleid voeren, als ze dat al hebben.

Heb jij verder nog een speerpunt waar je je voor gaat inzetten?

Ik vind het thema tolerantie erg belangrijk.

Hebben we in onze samenleving echt nog ruimte voor verschil? Of is alles alleen maar goed zolang je de meerderheid niet irriteert met je opvattingen? De dag na de verkiezingen kwam de Partij voor de Dieren alweer met haar voorstel om de rituele slacht af te schaffen. Dan is het besef wat zoiets betekent voor de identiteit van de kleine orthodoxe Joodse gemeenschap in ons land ver te zoeken. Een rechtsstaat bewijst haar klasse door ruimte te laten voor verschillen, ook als het

kriebelt. De ChristenUnie heeft een mooie traditie op dit punt en ik wil me daar de komende jaren graag voor inzetten.

De senaat is politieker geworden afgelopen jaren. Ben je blij met die ontwikkeling?

Ja en nee. Kijk, het is duidelijk dat het in het huidige politieke landschap heel lastig zal zijn voor kabinetten om in beide Kamers een coalitiemeerderheid te hebben. Dat geeft een nieuwe dynamiek. Maar laten we nu ook weer niet overdrijven. In de afgelopen vier jaar zijn er, geloof ik, van de 990 wetsvoorstellen, wel acht stuks door de Eerste Kamer tegengehouden. Zou het niet ook gewoon kunnen dat deze wetten niet stevig genoeg in elkaar zaten? Ik moest een beetje grinniken om VVD'er Zijlstra met zijn pleidooi om de Eerste Kamer af te schaffen, want "het land werd zo onbestuurbaar". Acht wetten van de 990! Van een partij die van cijfers houdt had ik anders verwacht. Bovendien is in de geschiedenis van de Eerste Kamer andersom wel de kritiek geweest dat ze te makkelijk wetten liet passeren en dus een overbodig instituut zou zijn. Het wordt natuurlijk de komende tijd spannend hoe de minderheidssituatie voor het kabinet zal uitpakken.

Maar we zijn Amerika niet. Daar staan de Republikeinen echt tegenover de Democraten en worden wetsvoorstellen zo weggestemd. In Nederland toont een groot deel van de oppositie zich vaak constructief.

Eerder was je raadslid in Utrecht: welke ervaring neem je mee uit die periode?

Niet alleen het politieke handwerk heb ik in Utrecht geleerd, maar bijvoorbeeld ook wijze lessen van fractiegenoot Wim Rietkerk. Zo leerde hij me dat het in een raadsperiode niet moet draaien om succes, maar om vrucht dragen. Dat is in de Eerste Kamer niet anders.

Hoezo heb je destijds eigenlijk voor de ChristenUnie gekozen?

Omdat de ChristenUnie een partij is die vanuit een open Bijbel leeft. De belijdenis dat Jezus Heer is en dat Zijn Koninkrijk zal komen zet alles in een ander licht. Ook voor mij. Het geeft me hoop. Uiteindelijk is deze hele aarde van Hem en leven we hier vanuit Zijn genade. Dat bepaalt de zoektocht naar gerechtigheid, geeft eerbied voor de schepping en oog voor de mensen die de verschoppelingen van deze wereld zijn. ■

Het nieuwe leren motiveert!

DOOR RIEKE ELSENBROEK (COÖRDINATOR OPLEIDING)

Vanaf september 2015 ziet het cursusaanbod voor raadsleden er helemaal anders uit. We integreren de praktijk van het raadswerk in een online leeromgeving. Tegelijk houden we natuurlijk de cursusbijeenkomsten erin, waar deelnemers altijd zo enthousiast over zijn vanwege de onderlinge ontmoetingen. Deze drie elementen: leren in een bijeenkomst, online en in de praktijk vormen met elkaar een krachtige mix. Wij durven de stelling aan dat het nieuwe leren bij het ChristenUnie Opleidingscentrum completer, effectiever en persoonlijker is. Het nieuwe leren motiveert!

De praktijk

Het beginnende raadslid Gerrit Goedopweg leert veel in de praktijk. Door de ervaring die hij opdoet als hij zelf een taak uitvoert, door de kunst van andere raadsleden af te kijken en door vragen te stellen aan mensen in zijn omgeving. In veel gevallen helpt zijn fractievoorzitter hem op weg.

Na anderhalf jaar raadswerk heeft Gerrit het gevoel dat hij aardig zijn draai heeft gevonden. Hij leest zijn stukken, vormt al pratend met zijn fractie zijn standpunten en presenteert die met verve in de raad. Daarbij heeft hij weleens het idee dat die standpunten wat vluchtig tot stand komen. En hij weet niet altijd wat het grotere verhaal erachter is. Hij ontdekt dat het kennen en toepassen van het ChristenUnie-gedachtegoed geen sterke kant van zijn fractie is. Wat nu?

Al doende leert Gerrit heel wat. We zouden dat in dit geval 'ongeorganiseerd leren' kunnen noemen. Een groot voordeel daarvan is dat het steeds gaat over wat op dat moment relevant is voor Gerrit.

Juist over de taak die hij op dat moment moet uitvoeren wil hij zoveel mogelijk weten. Zijn motivatie om te leren is daardoor groot, en wat hij leert is precies toegepast op zijn eigen situatie. Een nadeel is dat hij afhankelijk is van de kennis en ervaring van zijn omgeving. Die kan rijk zijn of beperkt. Hij leert denken vanuit concrete situaties en niet vanuit een breder theoretisch kader. Bij nieuwe situaties vraagt hij zich af wat hij hier nu weer van moet vinden.

De sterke mix

In het nieuwe leren combineert het Opleidingscentrum theorie en praktijk veel sterker, en dan vooral de eigen praktijk van mensen als Gerrit. Dat is mogelijk door gebruik te maken van een online leeromgeving waarin de deelnemer allerlei opdrachten uitvoert. In veel gevallen wordt hij uitgedaagd de leerstof direct toe te passen in zijn eigen situatie. Hij merkt dan meteen waar hij tegenaan loopt en kan hier tips over vragen aan zijn online mentor of medecursisten. Zo bereikt hij een maximaal leereffect waarmee hij snel verder komt in de praktijk. En dan kan dat leren ook nog eens voor een groot deel in eigen tijd en tempo. Dat maakt het allemaal nog persoonlijker en effectiever. Dát motiveert! ■

HET NIEUWE LEREN

Lees meer over *Het nieuwe leren* op onze website christenunie.nl/opleiding/hetnieuweleren en in de studiegids 2015-2016, gratis aan te vragen via:

christenunie.nl/opleiding/studiegids

ChristenUnie
Opleidingscentrum

Column

Ik heb infobesitas

DOOR EPPO BRUINS, HOOFDREDACTEUR

Het sloop er langzaam in in de afgelopen jaren. Twitter, Facebook, YouTube, zakelijke email, prive email. Sleep omlaag om te vernieuwen, er zijn nieuwe tweets. Like! Reageer! Inmiddels merk ik dat ik niet meer kan stil zitten op de bank. Na minder dan een minuut voel ik de drang om weer even te kijken. Zelfs als de televisie aanstaat, check ik iedere 10 à 15 minuten gedachteloos even een apparaat. Inmiddels betrap ik me erop dat ik soms, nadat ik alles heb gecheckt via de smartphone, ook nog even de iPad pak om te zien of daar wél iets nieuws is binnengekomen. Ook niet natuurlijk.

Vooraf onder veertigers

Ik heb infobesitas. De term is in 2010 bedacht door de toen 23-jarige Rosa-Maria Koolhoven. Het dagblad *Trouw* waarschuwde in dat jaar voor het eerst voor de gevaren van deze ziekte. In een tijd dat je nog op F5 moest drukken om te verversen. De krant meldde toen dat infobesitas een nieuw gevaar was dat schuilt onder jongeren. Ik zie echter deze ziekte ontstaan onder veertigers, met name onder mensen die voortdurend drukte om zich heen hebben, zoals kinderen of werk. He, he, even een momentje voor mezelf. Een ontspanningsmomentje? Nee, het is de enige mogelijkheid om je even af te sluiten van de wereld en de tijd stil te zetten. Behalve dan dat de tijd vier keer zo snel gaat: na het checken van je Facebook tijdslijn, je Twitter en het leggen van een of twee Wordfeud-woorden, blijkt dat je eigenlijk allang moest beginnen met koken.

Zombie-momenten

Infobesitas maakt dat je afstompt, dat je zombie-momenten creëert waarin je vlucht voor de hectiek - door juist te verdrinken in die hectiek. Het zijn dode momenten waarop je even niets voelt. En even later moet je je toch weer haasten. Te weinig tijd, stress.

De momenten waarop mijn informatiedrang niet opspeelt, zijn die momenten dat ik echt in gesprek en in menselijk contact ben met anderen: met mijn vrouw, met vrienden of met zomaar iemand. Momenten van zingeving en inspiratie. Samen zijn, echt in relatie tot elkaar staan, dat is het levende antwoord op deze ziekte. Dat zijn juist die momenten waarbij de tijd écht stil lijkt te staan. Ontmoeting, een maaltijd delen met mensen die je lief zijn, een glas wijn met degenen die dichtbij je staan, mooie verhalen en diepe wijsheden. We hebben mensen nodig die betrokken zijn op elkaar, die elkaar respecteren en oprecht lief hebben. Een samenleving met cohesie. We worden immers gedefinieerd door en in de relaties die we aangaan met anderen. Dat is de basis van christelijk-sociale politiek. God wil dat we levende mensen zijn. Dus leg dat apparaat weg en kijk eens om je heen. Zeg ik tegen mezelf. En tegen u. ■

‘Als Google Glass doorbreekt,
dan moeten we over alle domeinen
in de samenleving opnieuw
nadenken.’

Peter-Paul Verbeek, pagina 5

